

KONTTEXT

ČASOPIS PRO SYSTEMICKOU TEORII A PRAXI
SPOLEČNOSTI PRO RODINNOU TERAPII
ČESKÉ LÉKAŘSKÉ SPOLEČNOSTI

VI-3-1990

KONTEXT

*časopis pro systemickou teorii a praxi
Společnosti pro rodinnou terapii
České lékařské společnosti*

Vydává
Institut rodinné terapie hl. m. Prahy
v nakladatelství Mach Chrudim

řídí
MUDr Petr Boš

Evidenční číslo ÚVTEI 86 037

Náklad 500 výtisků

Vychází čtvrtletně

Cena výtisku: 35,-Kčs
Roční předplatné : 120 Kčs a poštovné

Subskripce a distribuce
Ing Ivo Mach
537 01 Chrudim III, tř.Palackého 66 (dříve Dukelská 66)

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:
KONTEXT - MUDr Boš, 147 00 Praha 4, Nad cihelnou 33

Uzávěrka tohoto čísla byla 25. 11. 1990
Tato publikace neprošla jazykovou úpravou

OBSAH:

I. Ze života Společnosti pro rodinnou terapii	3
Výsledky voleb do výboru společnosti	
Česko-americká konference	
Aukce devizové odborné literatury	
II. Batesoniana	8
G.Bateson: Metalog - Proč Francouzi?	
G.Bateson: Forma, hmota a rozdíl	
III. Původní práce	20
V. Strnad: Od rodinné terapie k systemické perspektivě	
IV. Studijní text	26
P.F. Dell: Proč jim pořád ještě říkáme "paradoxy"	
V. Glosy	38
Š. Gjuričová: K tématu feminismu a rodinné terapie	
VI. Poslední stránka	46
Stéphane Mallarmé	

I. Ze života Společnosti

Volby do výboru Společnosti pro rodinnou terapii a sekce pro rodinnou terapii Psychiatrické společnosti ČLS

byly vypsaný a proběhly v měsíci říjnu 1990. Sčítání platných odevzdaných hlasů bylo provedeno 12.11.1990 volební komisí (Boš, Špitz, Gjuríčová).

Na kandidátce, rozeslané Psychiatrickou společností svým členům, bylo vypsáno 16 osob (členů dosavadního výboru + navržených nových kandidátů) s pokynem vyznačit 12 členů výboru, mezi nimi předsedu.

Ze 179 registrovaných členů sekce se voleb zúčastnilo 87 voličů, t.j. 48,6%, 51,4% členů vypíňenou kandidátku neodevzdalo.

Pořadí zvolených členů výboru:

1. Balcar	82 hlasů	= 54 %
2. Boš	80	= 92 %
3. Špitz	78	= 90 %
4. Vančura	74	= 85 %
5. Plaňava	71	= 82 %
6. Junová	69	= 79 %
7. Matoušek	68	= 78 %
8. Kučera	65	= 75 %
9. Rieger	61	= 65 %
10. Kopřiva	48	= 55 %
11. Gjuríčová	46	= 53 %
12. Kalina	45	= 52 %
(13.) Vyhňálek	43	= 49 %
(14.) Šavlík	36	= 41 %
(15.) Strnad	34	= 39 %
(16.) Šob	16	= 18 %

Volba předsedy:

Boš	32 x	= 40%
Balcar	17 x	= 21%
Špitz	12 x	= 15%
jiné návrhy - pod 10 %		

MUDr Petr Boš, v.r.
předseda

INSTITUT RODINNÉ TERAPIE hl.m. PRAHY

ve spolupráci se

SPOLEČNOSTÍ PRO RODINNOU TERAPII ČLS

a

SOCIETY FOR FAMILY THERAPY AND RESEARCH (USA)

oznamují přípravu společné

ČESKO - AMERICKÉ KONFERENCE

o rodinné terapii v Praze a Vídni ve dnech 30. května - 6. června 1991 s účastí Sophie Freudové, PhD, ACSW, vnučky Sigmunda Freuda

Pražská část programu proběhne ve dnech 31.5. - 2.6. 1991

Téma: "Opening Doors ... Connection of Time and Place: Experiencing the Connection Between Freudian Developmental Theory and Family Systems Theory".

Program zahrnuje úvodní přednášky, workshopy, diskusní skupiny, neformální výměny zkušeností mezi československými a americkými terapeuty, interview s českou rodinou, videozáznam interview s americkou rodinou, pozvání amerických terapeutů do českých rodin....

Řádní členové Společnosti pro rodinnou terapii České lékařské společnosti jako hosté americké SFTR neplatí konferenční poplatky!

Předběžné přihlášky včetně nabídky témat čs. aktivní participace zasílejte na adresu:

Kontext - MUDr P. Boš

Nad cihelnou 33|333.

147 00 Praha 4

Ubytování v Praze si čs. účastníci zajistí sami.

Za přípravný výbor:

Stefan Zora, M.D.
(USA)

MUDr Petr Boš
(ČSFR)

MIMOŘÁDNÁ NABÍDKA !**Aukce odborné devizové literatury, převážně z 80.let**

Písemné objednávky, zaslané na adr.:

KONTEXT - MUDr Petr BOŠ

Nad cihelnou 33|333

147 00 Praha 4

budou vyřizovány v časovém pořadí doručení.

Přiložte obálku se zpáteční adresou a známkou na odpověď.

Ceny podle dohody pouze v hotovosti, výchozí orientační ocenění: 1,- Kčs|str. odborného textu (+-) 10%, t.j. 100 stran = 90,- až 110,- Kčs. Při větším počtu zájemců rozhodne výše nabídky.

Objednávky budou vyřízeny do měsíce. Seznam nabízených titulů k 1.12.1990:

Minuchin,S.: Families and Family Therapy

Minuchin,S.: Family Therapy Techniques

Watzlawick,P.- Weakland,J. - Fisch,R.: Change, Techniques of problem formation and resolution.

Watzlawick,P. - Weakland,J.:The Interactional View

Baldwin,M.: Satir Step By Step

Nerin, W." Family Reconstruction. The Long Day' s Journey into Light

Madanes,C.: Strategic Family Therapy

Rosen: My voice will go with You. The therapeutic techniques of Milton Erickson

Bank-Kahn: The Sibling Bond

Hoffman,L.: Foundations of Family Therapy

Pittman,F.: The Turning Point

Gurman-Kniskern: Handbok of Family Therapy

Lankton-Lankton: The Answer Within

Stuart: Helping Couples Change

Slater (ed.): Dimensions of Intrapersonal Space II

Peseschkian,N.: Positive Family Therapy

In Search of Meaning

Psychotherapy of Everyday Life

Oriental Stories as Tools in Psychotherapy

Watzlawick,P.:Die Möglichkeit des Andersseins

Watzlawick,P. - Weakland,J. - Fisch,J.: Lösungen

Stierlin,H.: Eltern und Kinder

Rosen,J.: Die Lehrgeschichten von Milton H.Erickson

Beavers,W.R.: Succesful Marriage

Stuart,R. - Jacobson,B.: Second Marriage

Ahrns,C.R. - Rodgers,R.H.: Divorced Families

Guerin,P.J. et al.: The Evaluation and Treatment of Marital Conflict

Isaacs,M.B. - Montalovo,B. - Abeisohn,D.: The Difficult Divorce

Hinchliffe,M.K. - Hooper,jD. - Roberts,F.J.: The Melancholy Marriage

Headley,L.: Adults and Their Parents in Family Therapy

Kaluger - Kaluger: Human Development. The Span of Life

Rice: The Adolescent. Development, Relationships and Culture

- Harmatz: Abnormal Psychology
Barlow: Behavioral Assessment of Adult Behavior
Krüll, M.: Freud and His Father
Schaefer - Hillman: How to Help Children with Common Problems
Brubakker - Derouin - Morrison: Treatment of Psychotic and Neurologically Impaired Children. A Systems Approach
Esman: The Psychology of Adolescence, Essential Readings
Perkins: Human Development
McKinney - Fitzgerald - Strommen: Developmental Psychology: The Adolescent and Young Adult
Byrne - Hamilton: Personality Research. A Book of Readings
Sternlight - Hurwitz: Games Children Play
Maddi: Personality Theories: A Comparative Analysis
Scott - Cummings: Zachowanie człowieka w organizacji I-II
Haley, J.: Leaving Home
Haley, J.: Reflections on Therapy
Olson - Miller: Family Studies
Andolfi, M.: Behind the Family Mask
Schefflen, A.: Body Language and the Family Order
Watzlawick, P. - Beavin, J. - Jackson, D.D.: The Pragmatics of Human Communication
Eikin: Families Under Influence
McGoldrick, M.: The Genograms
Deutsch, M.: The Resolution of Conflict
Lidz, T.: Die Familie und psychosoziale Entwicklung
Lidz, T.: Das menschliche Leben: III
Lidz, T.: Der gefährdete Mensch
Lidz, T.: The Family and Human Adaptation
Köhle: Partnerschaft
Goode: The Family
Farmer: The Family
Arnold (ed.): Parents, Children and Change
Oates: Child Abuse
Kaufman - Kaufmann: Family Therapy of Drug and Alcohol Abuse
Kaufman: Substance Abuse and Family Therapy
Bepko-Krestan: The Responsibility Trap
Martin: Violence and the Family
Lystad: Violence in the Home
Masson-Byrne: Applying Family Therapy
Klein: Lives People Live
Fordham: Jungian Psychotherapy
Weiss: Familientherapie ohne Familie
Schaeff: Women's Reality
Selvini-Palazzoli: Paradoxon und Gegenparadoxon
Lidz-Fleck: Die Familienumwelt der Schizophrenen
Paul-Paul: Puzzle einer Ehe
Stierlin: Von der Psychoanalyse zu Familientherapie
Schutz: The Interpersonal Underworld
Satir, V.: Peoplemaking

- Andolfi-Piccione: La formazione relazionale
 Perls: Gestalt Therapy Verbatim
 Haley: Uncommon Therapy
 Anderson: Sociology of the Family
 Elkaim (ed.): Les pratiques de réseau
 Formations et pratiques en thérapie familiale
 Psychothérapie et reconstruction du réel
 Thérapies familiales et pratiques deréseaux
 Le toxicomane et sa famille
 Stierlin: Das Tun des Einen ist das Tun des Anderen
 Horney: Are You Considering Psychoanalysis?
 Howells: Remember Marie
 Starowicz, Z.L.: Seks w kulturach swiata
 Przemiany rodziny polskiej
 Rycroft: Imagination and Reality
 Gilley: Early Childhood Development and Education
 Zullinger: The Zullinger Individual and Group Test
 Lask: Children's Problems
 Seixas-Youche: Children of Alcoholism
 Tustin: Autism and Childhood Psychosis
 Sullivan, H.S.: The Psychiatric Interview
 Staabs: Der Scenotest.
 Hard: Communication and the Disadvantaged Child
 Bach-Scholz: Familientherapie und Familienforschung
 Gačič: Porodična terapija alkoholizma
 Plas: Systems Psychology in the Schools
 Buschkamp: Familienkonferenz und Konferenzfamilien
 Dryden: Therapist 's Dilemma's
 The Basic Writings of Sigmund Freud
 Vopel: Ich und Du
 Vopel: Interaktionsspiele I-III
 Bowlby: Maternal Care and Mental Health
 Tanner - Inhelder: Child Development
 Mjager: Semejnaja psichotěrapija
 Neumann: Fathers and Mothers
 Harding: Parental Image
 Caplan: Principles of Preventive Psychiatry
 Satir, V.: Conjoint Family Therapy
 Freud: Civilization and Its Discontents
 Freud: Psychopathology of Everyday Life
 Anthony: The Discovery of Death in Childhood and After
 Witmer: Psychiatric Interviews With Children
 Masters-Johnson: Scześliwy zwiazek
 Jones, M.: Social Psychiatry in Practice

II. Batesoniana

METALOG: Proč Francouzi?

Gregory Bateson

© KONTEXT VI-3-90

Dcera: Tati, proč Francouzi tak divoce šermují rukama?

Otec: Jak to myslíš?

D: Myslím při řeči. Proč tak šermují rukama a vůbec?

O: No - proč se třeba ty usmíváš? Nebo proč někdy podupáváš?

D: Ale to je přece něco úplně jiného, tati. Já nikdy tak nešermuji rukama, jako nějaký Francouz. Mám pocit, že s tím nemůžou nic dělat. Nebo můžou?

O: Nevím - asi by to pro ně bylo těžké.... Můžeš se ty přestat usmívat?

D: Ale tati, já se přece neusmívám pořád. Je pro mě těžké se neusmívat, když se cítím na usmívání. Ale necítím se tak pořád. A pak se neusmívám.

O: To je pravda - ale ani Francouzi nešermují rukama pořád stejně. Někdy jimi šermují tak, někdy jinak - a někdy, myslím, jimi přestanou šermovat úplně.

* * * * *

O: Na co přitom myslíš? Tedy, na co myslíš, když pozoruješ Francouze, jak šermuje rukama?

D: Že to vypadá legračně. Ale předpokládám, že druhým Francouzům to legrační nepřipadá. Nemohou si přece všichni navzájem připadat legrační. Protože pak by rukama šermovat přestali, nebo ne?

O: Snad - ale není to tak jednoduchá otázka. Na co dalšího přitom ještě myslíš?

D: No - vypadají tak rozčileně...

O: Dobrá - takže "legrační" a "rozčilení".

D: Ale jsou skutečně tak rozčilení, jak vypadají? Kdybych já byla tak rozčilená, pak by se mi asi chtělo dupat nebo křičet nebo praštit někoho do nosu... ale oni pořád jenom šermují rukama. Takže nemohou být doopravdy rozčilení.

O: No - jsou doopravdy tak legrační, jak ti připadají? A mimochodem, proč se ti chce někdy dupat a křičet a praštit někoho do nosu?

D: Hmm. Někdy se tak prostě cítím.

O: Možná, že i Francouz se prostě "tak cítí", když šermuje rukama

D: Ale tak se přece nemůže cítit pořád, tati, to prostě nejde

O: Máš na mysli - když nějaký Francouz šermuje rukama, pak se nemůže cítit stejně jako by ses cítila ty, kdybys šermovala rukama jako on. V tom máš jistě pravdu.

D: Ale jak se tedy cítí?

O: No - představ si, že se bavíš s Francouzem, on šermuje rukama a najednou, uprostřed rozhovoru, poté, co jsi něco řekla, přestane rukama šermovat a jenom mluví. Co by tě pak napadlo? Jenom to, že už není legrační a rozčilený?

D: Ne...to bych se lekla. Napadlo by mě, že jsem asi řekla něco nevhodného, co se ho dotklo a že se na mě možná zlobí.

O: Ano - a možná, že by ses nemýlila.

* * * * *

- D: Dobrá- takže přestane šermovat rukama, když se rozzlobí.
- O: Počkej chvíli. Otázka zní, co dává najevo jeden Francouz druhému tím, že šermuje rukama. A část odpovědi už známe - sděluje mu tím něco o tom, jaké vůči němu chová pocity. Říká mu tím, že se na něj nezlobí - že je ochoten a schopen být, jak ty to nazýváš, "legrační".
- D: Ale - ne - to nedává smysl. Nemůže přece tohle všechno dělat jenom proto, aby mohl později dát druhému najevo, že se na něj zlobí, tím že rukama šermovat přestane. Jak by mohl vědět, že se na něj bude jednou zlobit?
- O: To samozřejmě neví. Ale jen pro případ...
- D: Ne, tati, to je nesmysl. Neusmívám se na tebe přece proto, abych ti jednou mohla dát najevo, že se na tebe zlobím, tím, že se na tebe usmívám přestanu.
- O: No, já si myslím, že to je jeden z důvodů, proč se usmíváš. A pak, existuje řada lidí, kteří se usmívají, aby ukázali, že se nezlobí, když se ve skutečnosti zlobí.
- D: Ale to je něco jiného tati. To je jako lhát pomocí výrazu tváře. Jako při pokeru.
- O: Ano.

* * * * *

- O: Kde jsme to zůstali? Ty si myslíš, že je nesmysl, aby se Francouzi tak namáhali jenom proto, aby si dali navzájem najevo, že se na sebe nezlobí. Ale konec konců, o čem je většina rozhovorů? Myslím tady, mezi Američany?
- D: Ale tati, o spoustě věcí - o baseballu, o zmrzlině, o počasí, o zahrádce. A lidi si povídají o druhých lidech, o sobě a o tom, co dostali k vánocům.
- O: Ano, ano - ale koho tyhle věci vlastně zajímají? Myslím - dobrá, tak si povídají o baseballu a o zahrádce. Ale vyměňují si přitom nějaké informace? A pokud ano, jaké informace?
- D: Jistě - když se vrátíš z ryb a já se tě zeptám: "Tak co jsi chytil?" a ty řekneš "Nic", tak až potom vím, že jsi zase nic nechytil, předtím ne.
- O: Himm.
- O: No, dobrá - zmínila ses o mém rybaření, což je téma, na které jsme citlivý - a hned vznikne v rozhovoru pauza. A tohle ticho ti říká, že nemám rád vtipkování o tom, jak velké ryby jsem zase nechytil. Je to podobné, jako když Francouz přestane šermovat rukama, když se ho něco dotkne.
- D: Tati, promiň, já jsem nechtěla...
- O: Ne - počkej - neplet sem teď své omluvy - zítra stejně půjdu na ryby zase a zase budu vědět, že asi nic nechytilm...
- D: Ale tati, ty jsi říkal, že veškerá konverzace je o tom, že druhým sdělujeme, že se na ně nezlobíme...
- O: Tak jsem to říkal? Ne - ne veškerá konverzace, ale její velká část. Někdy, když jsou oba účastníci ochotni pozorně si naslouchat, je možné vyměnit si i jiné informace než vzájemné pozdravy a přání všeho dobrého. Je dokonce možné vyměnit si více než jen informace. Dva lidé mohou společně přijít na něco, co předtím nevěděl ani jeden z nich.

* * * * *

- O: Ovšem většina rozhovorů se týká jen toho, zda se na sebe lidé zlobí a podobně. Mají zájem na tom, říct si, že se mají rádi - i když je to někdy lež. Ostatně, víš, jak to vypadá, když nikdo nemůže přijít na to, co by měl říct. Všichni se pak cítí nepříjemně.
- D: Ale copak to taky není informace, tati? Myslím - sdělení, že se spolu nehádají?
- O: Jistě, ano. Ale je informace jiného druhu, než sdělení "Kočka sedí na okně".

* * * * *

- D: Tati, a proč si lidi nemůžou prostě říci "Nic proti tobě nemám" a u toho skončit?
- O: No, tím se dostáváme k podstatě problému. Háček je v tom, že sdělení, poskytované gesty a mimikou není totéž, jako stejné sdělení pomocí slov.
- D: Tomu nerozumím.
- O: Myslím to takhle - není možno nikdy pomocí slov sdělit tak přesvědčivě druhému, že se na něj nezlíbíš, jako pomocí výrazu tváře a tónu hlasu.
- D: Ale tati, slova přeče bez nějakého tónu hlasu neexistují, ne? I když se někdo snaží mluvit co nejklidněji, ostatní slyší, že se kontroluje - a to už je určité sdělení, ne?
- O: Ano, to ano. Koneckonců, totéž jsem právě řekl o gestech - že každý Francouz něco sděluje tím, že přestane šermovat rukama.

* * * * *

- O: Ale co pak vlastně máme na mysli, když říkáme, že "pouhá slova" nemohou nikdy působit tak přesvědčivě jako gestikulace a tón hlasu, když ve skutečnosti žádná "pouhá slova" neexistují?
- D: No, slova můžeme napsat.
- O: Ne, tím se ten problém nevyřeší. Protože i psaná slova mají určitý rytmus a podtón. Je to tak, neexistují žádná pouhá slova. Jsou pouze slova, doprovázená určitými gesty, řečená určitým tónem hlasu a podobně. Naopak ovšem - gesta beze slov jsou zcela běžná.

* * * * *

- D: Tati, když nás ve škole učí francouzsky, proč nás neučí i správně gestikulovat?
- O: To nevím, to skutečně nevím. Možná, že právě to je jedna z příčin, proč se lidé obtížně učí cizím řečem.

* * * * *

- O: Ale vždyť je to všechno nesmysl. Myslím, ta představa, že řeč je vytvořena ze slov je nesmysl - a když jsem říkal, že gesta není možno převést do "pouhých slov", mluvil jsem nesmysly, protože něco takového, jako jsou "pouhá slova" vůbec neexistuje. A veškerá syntax a gramatika jsou nesmysly. Všechno to vychází z předpokladu, že existují "pouhá slova" - a přitom žádná nejsou.
- D: Ale tati...
- O: Říkám ti, že musíme začít znova od začátku a vycházet přitom z toho, že řeč je zaprvé a především souborem gest. Zvířata koneckonců užívají jen gest a tónu hlasu - slova vznikla až později. Mnohem později. A teprve potom vznikli učitelé.
- D: Tati?
- O: Ano?
- D: Bylo by to dobré, kdyby lidé přestali užívat slov a vrátili se k tomu, že by užívali jenom gesta?
- O: Hmm, to nevím. Pochopitelně, že by pak nebylo možné bavit se o všem. Dokázali bychom jenom štěkat a mečet a šermovat rukama a smát se a plakat a mručet. Ale mohlo by to být zábavné - život by se tak změnil v určitý druh baletu - v němž by tanečníci vytvářeli svou vlastní hudbu.

Forma, hmota a rozdíl

Gregory Bateson

© KONTEXT VI-3-90

Rád bych řekl, že je to pro mne velkou ctí a potěšením, že zde mám dnes večer promluvit. Mám z vás ze všech trochu obavy, protože jsem si jist, že jsou zde lidé, kteří vědí o každé oblasti vědění, kterou jsem se kdy zabýval, mnohem víc, než vím já. Je pravda, že jsem se zabýval řadou oborů a myslím že bych mohl každému z vás jednotlivě říci, že jsem se zabýval něčím, čím se on nezabýval. Ale jsem si stejně jist, že pro každý obor, jímž jsem se zabýval, jsou zde lidé daleko povolanější, než já. Nejsem příliš sečtělý filozof a filozofie není můj obor. Stejně tak nejsem příliš sečtělý antropolog a ani antropologie vlastně také není přesně to, čím se zabývám.

Ale snažil jsem se pracovat na problémech, jimiž se Korzybski zabýval velmi dlouho a jimiž se zabývalo i celé hnutí sémantiků, to je, studoval jsem oblast vzájemného vlivu mezi velmi abstraktním a formálním filozofickým myšlením na jedné straně a přírodní historií člověka a ostatních stvoření na straně druhé. Tento přesah mezi formálními předpoklady a skutečným chováním je, tak si troufám tvrdit, v současné době nesmírně důležitý. Stojíme tváří v tvář světu, který je ohrožen nejenom dezorganizací různého druhu, ale též zničením životního prostředí a přitom stále nedokážeme jasně chápat vztahy mezi organismem a jeho životním prostředím. Co je vlastně to, co nazýváme "organismus plus životní prostředí"?

Vraťme se k výroku, jímž se Korzybski nejvíce proslavil - k jeho tvrzení, že "mapa není území". Tento výrok vychází z filozofického myšlení, jehož kořeny leží až ve starém Řecku a které se vine dějinami Evropského myšlení během posledních 2000 let. V těchto dějinách nacházíme řadu hrubých dichotomií a řadu hlubokých rozporů. Mnohdy vedly k násilnostem, nepřátelství a prolévání krve. Domnívám se, že všechno začalo již sporem Pythagorejců s jejich předchůdci, který měl tuto podobu: "Je nejdůležitější se ptát, z čeho je všechno složeno - ze země, z ohně, z vody, atd?" Nebo je důležité se ptát: "Jakou to má strukturu, vzorec (pattern)?" Tento rozpor se od té doby táhne a pythagorejské pozice byly vždy spíše v defenzívě. Po pythagorejcích následovali Gnostici, po Gnosticích alchymisté, atd. Tento spor dosáhl svého vyvrcholení na konci 18. století, kdy byly vypracovány Pythagorejská evoluční teorie, která pak byla zavržena; teorie zahrnující mysl.

Evoluční teorie z konce 18. století, Lamarckova teorie, která byla první ucelenou teorií přeměn během evoluce, byla vytvořena na zvláštním historickém pozadí, které popisuje Lovejoy ve svém díle "Velký řetěz bytí". Před Lamarckem byl organický svět, živý svět chápán jako hierarchicky uspořádaný, přičemž na samém vrcholu této hierarchie byla Mysl. Tento řetěz či schodiště pak sestupovalo dolů přes anděly, lidi, opice až k nálevníkům a prvokům a ještě níž k rostlinám a kamenům.

Lamarck učinil to, že toto schodiště obrátil vzhůru nohama. Všiml si, že se zvířata mění vlivem tlaku okolního prostředí. Mýlil se ovšem v tom, že se tyto změny dědí, ale v každém případě byly pro něj tyto změny důkazem evoluce. Když tedy obrátil schodiště vzhůru nohama, pak to, co původně představovalo vysvětlení, tedy Mysl, se náhle stalo tím, co bylo nutno vysvětlit. Jeho problémem bylo, jak vysvětlit Mysl. Byl přesvědčen o existenci evoluce a tím jeho zájem o ni končil. Takže když si přečtete Philosophie Zoologique (1809), zjistíte, že její první třetina je věnována rozluštění problémů evoluce a převrácení taxonomie vzhůru nohama a zbytek knihy je věnován srovnávací psychologii, vědě, kterou sám založil. Mysl byla tím, co jej skutečně zajímalo. Jedním z axiomat, z nichž vycházela jeho teorie evoluce, byla existence zvyku a to jej samozřejmě

přivedlo k problémům storvnávací psychologie. Jedním ze základů, z nichž vycházela jeho teorie evoluce, byla existence zvyku (habit).

Avšak mysl a struktura (pattern) jako vysvětlující pojmy byly z biologie vytlačeny díky pozdějším evolučním teoriím, které vznikly v 19. století v pracích Darwina, Huxleye, atd. Bylo sice několik zlobivých chlapců, jako Samuel Butler, který tvrdil, že mysl není možno takto přehlížet, ale byly to slabé hlasy a nikdy se vlastně nezabývaly biologií. Nejsem si jist, zda se Butler někdy zajímal o jiného živočicha než o svou vlastní kočku, ale přesto věděl o evoluci více než řada konvenčních myslitelů.

Avšak po objevení kybernetiky, teorie systémů, teorie informace a tak dále začínáme mít formální bázi, která nám umožňuje přemýšlet o mysli a umožňuje nám přemýšlet o všech těchto problémech způsobem, který je zcela neobvyklý pro myšlení od roku 1850 do 2. světové války. Chci mluvit o tom, jak se změnila velká dichotomie epistemologie pod vlivem kybernetiky a teorie informace.

Nyní už můžeme říci - nebo přinejmenším začít říkat - co si myslíme, že mysl je. V příštích dvaceti letech se to nepochybně bude říkat jinak a protože se jedná o nové věci, mohu pouze podat svou osobní verzi. Stará pojetí jsou nepochybně mylná, avšak který z opravených obrazů přetrvává, není možno teď vědět.

Začnu ze strany evoluce. Je nyní empiricky jasné, že Darwinova evoluční teorie obsahuje závažný omyl, pokud jde o starovení jednotky přežití pod vlivem přirozeného výběru. Tato jednotka je přitom rozhodující a celá teorie je vystavěna kolem ní. Touto jednotkou přežití byl buď jednotlivý organismus nebo příbuzenská linie určitého poddruhu či jiný podobně homogenní soubor nositelů určité vlastnosti. Já však tvrdím, že posledních sto let empiricky prokázalo, že pokud nějaký organismus či soubor organismů začne pracovat na svém vlastním přežití a domnívá se, že je to ten správný způsob, jak zvolit vhodné adaptivní kroky, jeho "pokrok" skončí zničením jeho životního prostředí. Když ovšem organismus zničí své životní prostředí, zničí tím vlastně i sám sebe. Je docela možné, že v nejbližších dvaceti letech uvidíme tento proces dovedený až do konečného reductio ad absurdum. Jednotkou přežití tedy není ani organismus, ani příbuzenská linie, ani společnost.

Názor na jednotku přežití byl již částečně opraven v pracích populačních genetiků. Došli k závěru, že evoluční jednotka není vlastně homogenní. Přírodní populace kteréhokoli druhu se skládá vždy z jedinců, jejichž genetická výbava se velmi liší. Jinými slovy, určitá potenciální schopnost změny je již zabudována do jednotky přežití. Heterogenost přírodní populace je jednou polovinou onoho systému pokusu a omylu, který je nezbytný při zvládnání okolního prostředí.

Uměle vytvořené populace domácích zvířat a rostlin jsou velmi špatně vybaveny k přežití.

Dnes však musíme znovu poopravit náš pohled na jednotku přežití. Kromě proměnlivých organismů je třeba do ní počítat i proměnlivé životní prostředí, protože jak jsem již řekl, organismus, který ničí své životní prostředí, ničí zároveň sám sebe. Jednotkou přežití je tedy proměnlivý organismus ve - svém - životním prostředí.

Nyní mi dovoluňte, abych na chvíli opustil evoluci a zabýval se otázkou, co je jednotkou mysli. Vraťme se zpět k mapě a území a ptejme se: "Co z území se dostává do mapy?" Víme, že to není samo území. To je bod, na němž se všichni shodneme. Ovšem pokud by bylo území zcela stejnorodé, pak by se do mapy nedostalo nic kromě jeho hranic, což jsou body, v nichž toto území přestává být stejnorodé vzhledem k nějaké rozsáhlejší základně. Co se tedy opravdu dostává do mapy jsou rozdíly, ať jsou to rozdíly ve výšce, v rostlinstvu, ve struktuře populace, v povrchu nebo v něčem jiném. Rozdíly jsou to, co přechází do mapy.

Ale co je to vlastně rozdíl? Rozdíl je velmi zvláštní a nejasný pojem. Zcela jistě to není věc ani událost. Tento list papíru se liší od dřeva mého řečnického pultu. Je mezi nimi řada rozdílů - v

barvě, tvaru, materiálu, atd. Ale když se začneme pít po lokalizaci těchto rozdílů, dostaneme se do těžkostí. Je zjevné, že rozdíl mezi papírem a dřevem není v papíru, a zjevně ani ve dřevu. Zjevně není ani v prostoru mezi nimi a zjevně není ani v čase mezi nimi (rozdíl, který vzniká v čase, je to, co nazýváme "změna").

Rozdíl je tedy abstraktní povahy.

V tzv. "tvrdých" vědách jsou následky obecné způsobovány dosti konkrétními příčinami či jevy - vlivy, silami a tak dále. Avšak jakmile se dostaneme do světa komunikace, organizace, atd., pak opouštíme celý tento svět, v němž jsou události způsobovány silami, vlivy a přeměnou energie. Dostáváme se do světa, v němž "následky" - nejsem si jist, zda je možno používat téhož slova - jsou způsobovány díky rozdílům. To znamená, že jsou způsobovány stejným druhem "věci", který přechází z území do mapy. Tedy rozdílem.

Rozdíly putují ze dřeva a z papíru do mé sítnice. Tam jsou převzaty a zpracovány šikovnou mašinkou uvnitř mé hlavy.

Celý vztah k energii je odlišný. Ve světě myslí nic, tedy to, co není, může být příčinou něčeho. Ve světě "tvrdé" vědy pátráme po příčinách a očekáváme, že zjistíme něco, co existuje a co je "reálné". Avšak uvědomme si, že nula se liší od jedničky, a protože mezi nulou a jedničkou je rozdíl, pak nula může působit jako příčina ve světě psychologie, ve světě komunikace. To, že nenapíšete nějaký dopis, může vyvolat zlostnou odpověď a pokud zapomenete vyplnit daňové přiznání, pak tím uvedete do činnosti řadu zaměstnanců Berního úřadu, kteří snídají, obědvají a večeří a proto mohou svou energii čerpat ze svého vlastního metabolismu. Dopis, který nebyl napsán, není sám žádným zdrojem energie.

Z toho ovšem plyne, že musíme změnit svůj způsob uvažování o mentálních a komunikačních procesech. Obvyklé analogie vycházející z energetických teorií, které si lidé vypůjčují z tvrdých věd, aby vysvětlili pojmový rámec svých psychologických a behaviorálních teorií, toto Prokrustovo lože - je naprostý nesmysl. Je to omyl.

Chtěl bych vám ukázat, že samo slovo "idea" ve svém nejelementárnějším významu je synonymem pro rozdíl. Kant ve své "Critique of Judgment" tvrdí, chápu-li jej správně, že nejzákladnějším estetickým činem je volba faktu. Tvrdí, že např. v kousku křídly je nespočetné množství potenciálních faktů. Ding an sich, kousek křídly, nemůže sám o sobě vstoupit do komunikace či do mentálních procesů, právě pro tuto nekonečnost. Smyslové orgány jej nemohou takto přijmout; musí řadu z těchto údajů odfiltrovat. Dělalí tedy to, že vybírají určité údaje o tomto kousku křídly, které se pak stávají tím, co moderní terminologie nazývá informace.

Myslím si, že je možno Kantovy výroky pozměnit v tom smyslu, že uvnitř a okolo tohoto kousku křídly je nekonečné množství rozdílů. Jsou to rozdíly mezi křídou a zbytkem universa, mezi křídou a sluncem, mezi křídou a měsícem. A uvnitř kousku křídly je v každé molekule nekonečné množství rozdílů mezi jejím umístěním a tím, kde by mohla být umístěna. Z toho nekonečného množství vybíráme jen velmi omezené množství rozdílů, které se tím stává informací. To, co ve skutečnosti míním pod pojmem "informace" - elementární jednotka informace - je rozdíl, který má význam (a difference which makes a difference) a má význam právě proto, že nervové dráhy, po nichž je přenášen a neustále přeměňován jsou samy sobě zdrojem energie. Tyto dráhy jsou připraveny k činnosti. Můžeme dokonce říci, že otázka, na niž odpovídají, je v nich již implicitně obsažena.

Existuje ovšem důležitý kontrast mezi většinou cest informace uvnitř těla a většinou cest, kterými informace probíhají mimo tělo. Rozdíly mezi papírem a dřevem jsou nejdříve transformovány do rozdílu v odrazu světla či zvuku a v této formě putují k mým smyslovým orgánům. První část jejich pouti je energeticky nesena podle způsobů obvyklém v tvrdých vědách, t.j. "zezadu". Avšak jakmile tyto rozdíly dorazí do mého těla tím, že aktivují některý z mých smyslových orgánů, tento typ cestování je nahrazen pohybem, který je energeticky umožněn na každém kroku díky

metabolické energii latentně uložené v protoplasmě, která přijímá tyto rozdíly, znovu je tvoří či transformuje a předává dál.

Když udeřím hřebík na hlavičku, předám mu tím impuls, který se přenese k jeho špici. Avšak je sérnantickou chybou, zavádějící metaforou, mluvit o tom, že to, co cestuje podél axonu je "impuls". Správnější je nazývat to "zprávou o rozdílu".

Ať je tomu jakkoli, tento kontrast mezi vnitřními a vnějšími informačními drahami není absolutní. Na obou stranách se vyskytují výjimky. Některé řetězce událostí jsou energizovány paralelně, a některé řetězce událostí uvnitř těla jsou energizovány "zezadu". Například mechanickou součinnost svalů je možno považovat za rozpočtový (computational) model předávání energie.

Navzdory těmto výjimkám stále obecně platí, že kódování a předávání rozdílů mimo tělo se velmi liší od kódování a předávání rozdílů uvnitř těla. A je třeba o tomto rozdílu vědět, protože nás může svést k omylu. Obvykle přemýšlíme o vnějším, "fyzickém" světě jako o něčem odděleném od vnitřního "duševního" světa. Domnívám se, že toto rozdělení vyplývá z rozdílnosti kódování a přenosu informace uvnitř a vně těla.

Vraťme se k myšlence, že přeměna rozdílu putující v okruhu je vlastně elementární idea. Je-li tomu tak, pak se můžeme zeptat, co je to tedy mysl. Tvrdíme, že mapa se liší od území. Co je to však území? Operacionálně řečeno, někdo musel vyjít ven s očima a měřidlem a provést měření, která pak zanesl do mapy. To, co se na mapě představuje, je to, co bylo na sítnici muže, který dělal tuto mapu; a můžete tuto otázku sledovat stále dál a naleznete nekonečnou řadu reprezentací, nekončenou sérii map. K vlastnímu území se nikdy nedostanete, území je Ding an sich a s tím nemůžete nic dělat. Vždy je zde proces reprezentace, který filtruje řadu údajů, takže duchovní svět obsahuje jen mapy map, až do nekonečna. Všechny "fenomény" jsou doslova "jev". (All phenomena are literally "appearances").

Nebo můžeme tento řetězec sledovat dopředu. Obdržíme různé typy mapování, které nazýváme data či informace. Jednám na základě jejich přijetí, avšak mé jednání, stahy mých svalů, jsou transformací rozdílů v přijatém materiálu. A opět dostávám data, která jsou transformací mého jednání. Dostáváme tak obraz duševního světa, který nezapadá přesně do konvenčního obrazu fyzického světa.

To všechno není nic nového a v historii se můžeme vrátit opět k alchymistům a Gnostikům. Carl Jung napsal jednou velmi zvláštní knihu, kterou vám všem doporučuji. Jmenuje se "Sedm kázání k mrtvým". Ve svých pamětech vypráví Jung, že se v jeho domě vyskytovala řada duchů a někteří z nich tropili hluk. Rušili jeho manželku i děti. V psychiatrickém žargonu bychom řekli, že celá rodina byla psychotická jako bič a mělo to svůj dobrý důvod. Pokud se nevyznáte ve vlastní epistemologii, pak zpsychotičíte, a Jung právě procházel epistemologickou krizí. Proto se posadil ke stolu a začal psát. Jakmile začal psát, všichni duchové zmizeli a on napsal tuto nevelkou knihu. Od té doby datuje všechny své pozdní názory. Podepsal ji "Basilides", což byl známý gnostik v Alexandrii ve 2. stol. n.l.

Poukázal na to, že existují dva různé světy. Můžeme je považovat za dvě sféry vysvětlení. Pojmenoval je "pleroma" a "creatura", což jsou gnostické výrazy. Pleroma je svět, v němž události jsou způsobovány v důsledku sil a vlivů a v němž nejsou žádné "odlišnosti", čili, jak bychom řekli my, žádné "rozdíly". Ve světě creatura jsou události způsobovány naopak právě existencí rozdílů. Je to vlastně ona stará dichotomie mezi hmotou a myslí.

Můžeme studovat a popisovat pleroma, avšak rozdíly, které nalezneme, vnášíme do toho světa vždy jen my sami. Pleroma nezná žádné rozdíly a odlišnosti; neobsahuje žádné "ideje" v tom smyslu, v němž tohoto slova užívám. Když studujeme svět creatury, pak musíme správně určit ty rozdíly, které v něm působí.

Domnívám se, že "pleroma" a "creatura" jsou slova, která si můžeme přisvojit ke svému užitku a že stojí za to, podívat se na mosty, které spojují tyto dva "světy". Je nadměrným zjednodušením tvrdit, že "tvrdé vědy" se zabývají pouze světem pleromatu a duševní vědy, že se zabývají pouze světem creature. Je to složitější.

Nejdříve si povšimněme vztahu mezi energií a negativní entropií. Klasický Carnotův tepelný stroj sestával z válce plněného plynem s pístem. Válec byl střídavě umísťován do nádoby s horkým plynem a nádoby se studeným plynem. Plyn ve válci se rozpínal a smršťoval podle toho, jak byl ohříván či ochlazován a píst se proto pohyboval nahoru a dolů.

Avšak během každého pracovního cyklu se změňoval rozdíl mezi teplotou horkého a studeného plynu. Jakmile se tento rozdíl zmenšil na nulu, stroj se zastavil.

Fyzik, popisující svět pleromatu, by použil rovnice, aby převedl rozdíl v teplotě na "využitelnou energii", kterou by nazval "negativní entropie" a odsud by pokračoval dál.

Analytik světa creature by si povšiml, že celý systém je vlastně smyslový orgán, který je aktivován rozdílem v teplotě. Tento rozdíl, který má účinek, by nazval "informace" nebo "negativní entropie". Představovalo by to pro něj jen speciální případ, v němž účinný rozdíl je náhodou v oblasti energie. Přitom jej zajímají všechny rozdíly, které mohou aktivovat nějaký citlivý orgán. Každý takový rozdíl je pro něj "negativní entropie".

Anebo si vezmeme jev, který neurofyziologové nazývají "synaptická sumace". Můžeme pozorovat, že v určitých případech, kdy dva neurony A a B mají synaptické spojení s třetím neuronem C, výboj ani jednoho z obou neuronů nedokáže vyvolat výboj v neuronu C, pouze současný výboj v obou dvou způsobí výboj v neuronu C.

V řeči pleromatu je tato kombinace událostí vedoucí k překročení určitého prahu nazývána "sumací".

Avšak z pohledu toho, kdo se zabývá creaturou (neurofyziologie musí jistě stát jednou nohou ve světle pleromatu a druhou ve světle creature), se vůbec nejedná o sumaci. Podle něj tento systém pracuje tak, aby vytvářel rozdíly. Přitom existují dvě různé třídy výbojů v neuronu A: ty, které jsou doprovázeny výboji v neuronu B a ty, které nejsou. Tak zvaná "sumace" obou výbojů není tedy z tohoto pohledu žádný additivní proces, jde o tvorbu logického produktu - spíše o proces odlišování, než sumace.

Creatura je tedy obraz světa chápaného jako mysl, kdekoli je takové pojetí přiměřené. A kdekoli je takové pojetí přiměřené, tam vzniká druh složitosti, která není přítomna v pleromatu: popis světa creature je vždy hierarchický.

Řekl jsem, že to, co přechází z území do mapy, jsou transformované rozdíly a že tyto (určitým způsobem selektované) rozdíly jsou elementární ideje.

Existují ovšem rozdíly mezi rozdíly. Každý účinný rozdíl znamená zároveň nějaké ohraničení, čáru klasifikace a každá klasifikace je vždy hierarchická. Jinými slovy, i rozdíly je třeba rozlišovat a klasifikovat. V této souvislosti se jen dotknu problému klasifikace rozdílů, protože hlubší rozbor této problematiky by nás zavedl do oblasti, o níž pojednává Principia Mathematica.

Dovoňte, abych vás pozval k malému psychologickému experimentu, i kdyby jen proto, abych demonstroval křehkost lidského rozumu. Povšimněte si, prosím, že rozdíly v tkanině (texture) se liší a) od rozdílů v barvě. Dále si všimněte, že rozdíly ve velikosti se liší b) od rozdílů ve tvaru. Podobně se dělení liší c) od rozdílu při odečítání.

A nyní vás vyzývám jako žák Korzybského, abyste definovali rozdíly mezi "rozdílem (a)", "rozdílem (b)" a "rozdílem (c)". Lidský rozum zůstává nad tímto úkolem stát.

Avšak ne všechny třídy rozdílů jsou tak obtížně pochopitelné.

S jednou z těchto tříd jste všichni důvěrně obeznámeni. Je to ta třída rozdílů, které vznikají během transformace rozdílů imanentních v území do rozdílů imanentních v mapě. V rohu každé slušné mapy najdete pravidla této transformace obvykle vyjádřena slovně. Pro lidskou mysl je

absolutně nezbytné rozpoznat rozdíly této třídy a jsou to koneckonců rozdíly, které tvoří jádro zkoumání "vědy a zdravého rozumu".

Halucinace či sen jsou jistě rovněž transformace něčeho. Ale čeho? A jakými pravidly se tato transformace řídí?

Konečně existují hierarchie rozdílů, které biologové nazývají "úrovně". Mám na mysli takové rozdíly, jako rozdíl mezi buňkou a tkání, mezi tkání a orgánem, orgánem a organismem a organismem a společností.

Jsou to hierarchie jednotek, v nichž každá podjednotka tvoří součást jednotky následujícího většího rozsahu. A v biologii vždy platí, že tento rozdíl, či vztah, který nazývám "je součástí", má tu vlastnost, že rozdíly v každé podjednotce mají informační vliv na větší jednotku a obráceně.

Když jsem nyní popsal tento vztah mezi biologickou součástí a celkem, mohu přejít od pojetí *creatury* jako mysli obecné k otázce, co je to vůbec mysl.

Co míním, když říkám "moje" mysl?

Domnívám se, že ohraničení individuální mysli vždy závisí na tom, jaký jev chceme pochopit, či vysvětlit. Je zřejmé, že mimo kůži existuje řada drah, po nichž jsou předávány zprávy a jak tyto dráhy, tak tyto zprávy je nutno zahrnout jako součást mentálního systému, pokud jsou pro něj významné.

Vezměme např. strom, muže, sekeru a vidíme, že sekery se pohybují a tvoří určitý druh záseků v kmeni stromu. Pokud chci vysvětlit tento soubor jevů, musíme se zabývat rozdíly v jeho mozku, rozdíly v jehoiferentních neuronech, rozdíly ve stazích jeho svalů, rozdíly ve způsobu, jímž se pohybuje sekera a znovu rozdíly, které sekera vytváří v povrchu stromu. Naše vysvětlení se vždy bude pohybovat v tomto kruhu. V principu platí, že pokud chceme porozumět či vysvětlit lidské jednání, vždy musíme vycházet z úplných okruhů. To je základní myšlenka kybernetiky. Základní kybernetický systém, v němž zprávy probíhají v okruhu, je vlastně nejjednodušší jednotkou mysli; a transformace rozdílů, které putují tímto okruhem, jsou nejjednodušší formou myšlenky. Vhodnější by bylo snad označovat jako mentální systémy komplikovanější systémy, ale v základu je toto to, o čem stále mluvíme. Jednotku, která se chová způsobem "pokusu a omylu" můžeme oprávněně nazývat mentální systém. Ale co "já"? Předpokládejme, že jsem slepec a používám hole. Jdu a ťukám. Kde pak začíná "já"? Je můj mentální systém vázán na rukoveť hole? Je omezen mou kůží? Začíná na konci hole? Nebo uprostřed mezi koncem a rukojetí? Tyto otázky nemají smysl. Hůl tvoří dráhu po níž jsou přenášeny transformace rozdílů v okolním světě. Tento systém můžeme ohraničit jenom tak, že dělicí čára neoddělí žádnou z těchto drah, bez nichž by nebylo možno fungování systému rozumět. Když se snažíte vysvětlit nějaké chování, např. chůzi slepce, pak musíte vzít v úvahu ulici, hůl, muže; ulici, hůl a tak dále, stále dokola.

Avšak jakmile se slepec usadí k jídlu, jeho hůl a signály, které po ní přicházejí už nejsou důležité - pokud je to právě jeho jezení, čemu chceme porozumět.

Navíc k tomu, co jsem již uvedl, abych definoval individuální mysl, myslím, že je nutné zahrnout i relevantní části paměti a "data-banky". Lze koneckonců tvrdit, že i nejjednodušší kybernetický okruh má jistou paměť dynamického typu - není založena na statistickém uložení, ale na putování informace po okruhu. Poloha regulátoru parního stroje v čase 2 je částečně určena jeho polohou v čase 1 - přičemž interval mezi časy 1 a 2 je čas nezbytný pro informaci, aby proběhla celým okruhem.

Dostáváme tedy obraz mysli, který je synonymem kybernetického systému - jednotka, která zpracovává informace a jedná způsobem pokusu a omylu. A víme, že v rámci Mysli v nejširším smyslu existuje hierarchie subsystémů, z nichž každý je možno považovat za individuální mysl.

Avšak tento obraz přesně odpovídá tomu obrazu, k němuž jsem dospěl, když jsem mluvil o jednotce evoluce. Domnívám se, že tato shoda, je tou nejdůležitější generalizací, kterou vám dnes večer sděluji.

Když uvažuji o jednotkách evoluce, tvrdím, že musíme v každém okamžiku vzít v úvahu všechny dráhy mimo protoplasmatický shluk hmoty, ať je to DNA-v-buňce, či buňka-v-těle nebo tělo-v-okolním prostředí. Na této hierarchické struktuře není nic nového. Předtím jsme mluvili o jednotlivém organismu, příbuzenské linii, druhu, atd. Každý stupeň této hierarchie je třeba chápat jako systém, a nikoli uměle jej vydělit a pozorovat proti po zadí, které jej obklopuje.

Identita mezi jednotkou myslí a jednotkou evolučního přežití má velký význam nejen z teoretického, ale i z etického hlediska.

Znamená to, jak vidíte, že umísťuji něco, co nazývám "Mysl" jako imanentní vlastnost rozsáhlého biologického systému ekosystému. Nebo narýsuji-li dělící čáru na jiné úrovni, mysl je imanentní v celkové evoluční struktuře universa. Je-li tato identita mezi jednotkou myslí a jednotkou evoluce aspoň přibližně správná, pak musíme počítat s řadou změn ve způsobu našeho myšlení.

Nejdříve se zamysleme nad ekologií. Ekologie má v současnosti dvě tváře: tu, která se nazývá bioenergetika - ekonomie energie v korálovém útesu, v borovém lese, ve městě - a tu, která se zabývá ekonomikou informace, entropie, negentropie, atd. Tyto dvě tváře k sobě příliš nepasují, protože jsou vázány na dva různé druhy epistemologie. V bioenergetice se považuje za přirozené myslet v pojmech jednotek ohraničených membránami, kůží; či jednotek složených ze souborů stejných jednotlivých organismů. Tyto hranice potom určují meze, v rámci nichž jsou prováděna určitá měření zaměřená na stanovení přebytku či deficitu energie v dané jednotce. Naproti tomu informační či entropická ekologie se zabývá zkoumáním drah a pravděpodobností. Její hranice musí zahrnovat a ne vyčleňovat relevantní dráhy.

Navíc sám pojem "přežití" (survival) nabývá jiného smyslu, když přestaneme mluvit o přežití něčeho, co je ohraničeno kůží a začneme uvažovat o přežití určitého systému idejí v daném okruhu. Obsah ohraničený kůží se rozpadá v okamžiku smrti a stejně tak mizí i dráhy uvnitř organismu. Avšak ideje transformované do podoby knih či uměleckého díla, mohou dále přežívat ve světě. Sokrates jako bioenergetický jedinec je mrtev. Avšak část z něj přežívá jako součást soudobé ekologie idejí.

Je také jasné, že se změní a zřejmě obnoví teologie. Náboženství ve Středomoří se pohybovaly v minulých 5 000 letech mezi idejemi transcendence a imanence. V Babylonu byli bohové transcendentní a sídlili na vrcholcích hor; v Egyptě byl bůh imanentní ve faraonovi; a křesťanství představuje složitou kombinaci těchto dvou druhů víry.

Kybernetická epistemologie, kterou jsem Vám předestřel, ukazuje nový přístup. Individuální mysl je imanentní, avšak ne pouze tělu. Je imanentní rovněž v drahách a zprávách mimo tělo; a existuje vyšší Mysl, jehož je individuální mysl pouze subsystémem. Tuto vyšší mysl je možno srovnat s Bohem a je tím, co zřejmě mají někteří lidé na mysli, když hovoří o Bohu, avšak stále zůstává imanentní celému navzájem spojenému sociálnímu systému a planetární ekologii.

Freudiánská psychologie rozšířila pojem myslí dovnitř, takže zahrnul veškerý systém komunikace v těle - i autonomní, nevědomé a zvykové procesy. Mé pojetí rozšiřuje pojem myslí navenek. Obě tyto změny v pojetí myslí zmenšují rozsah vědomého "já" v rámci celkové myslí. Je proto přiměřená určitá skromnost, zmírněná pocitem důstojnosti a radosti z toho, že "já" je částí něčeho daleko většího. Částí, chcete-li, Boha.

Pokud vymezíte místo Boha mimo sebe a postavíte jej tváří v tvář tomu, co stvořil a pokud se domníváte, že jste stvořeni k jeho obrazu, pak logicky a přirozeně vidíte i sebe sama jako někoho mimo a proti věcem okolo vás. A pokud naopak přisvojujete veškerou mysl pouze sobě samému, pak vidíte svět kolem sebe bez myslí (mindless) a upíráte mu tím jakékoliv nároky na

morální či etické ohledy. Okolní prostředí pak nutně chápete jako něco, co je tu pro vás k využití. Vaší jednotkou přežití jste jen vy, vaši příbuzní či příslušníci vašeho druhu a stojíte proti životnímu prostředí jiných sociálních jednotek, jiných druhů - zvířat i rostlin.

Pokud však takto chápete svůj vztah k přírodě a máte k dispozici rozvinutou techniku, pak máte stejnou naději na přežití asi jako sněhová koule v pekle. Zahubí vás buď jedovaté vedlejší produkty vaší vlastní nenávisti, nebo prostě nadměrný růst populace a vyčerpání zdrojů. Zásoby světových surovin nejsou nekonečné.

Pokud mám pravdu, pak je třeba zcela změnit způsob uvažování o tom, co jsme a co jsou jiní lidé. Není to žádná legrace a nevím, kolik na to máme ještě času. Pokud budeme pokračovat v jednání na základě předpokladů předkybernetické éry, které byly jasně stanoveny a posíleny během průmyslové revoluce a které zdánlivě potvrdily Darwinskou jednotku přežití, může nám zbývat pouhých dvacet či třicet let, než nás zničí logické dovedení našich současných pozic do důsledků. Nikdo neví, kolik máme při současném systému času, než na nás dopadne nějaká katastrofa, daleko závažnější, než zničení některých skupin či národů lidstva. Nejdůležitějším úkolem dneška je snad právě naučit se myslet novým způsobem. Musím ovšem hned říci, že nevím, jak myslet tímto způsobem. Intelektuálně jsem zde schopen racionálně popsat stav věcí; avšak pokud kácím strom, pak stále myslím, že "Gregory Bateson" kácí strom. "Já" kácím strom. "Já" je pro mě stále ještě neobyčejně konkrétní objekt, odlišný od zbytku toho, co jsem nazval "mysl".

První krok k uvědomění si - k návyku - na jiný způsob myšlení - takže tak bude přirozeně myslet každý, když se natáhne pro sklenici vody, či když začne kácet strom - není vůbec jednoduchý.

Ale zcela vážně si myslím, že bychom neměli důvěřovat žádným politickým rozhodnutím, vycházejícím od lidí, kteří si dosud nenavikli myslet tímto způsobem.

Jsou určité zážitky a obory, které mi pomáhají představit si, jaké to je být schopen myslet správně. Pod vlivem LSD jsem zažil, stejně jako řada jiných, zmizení pocitu oddělenosti mého já od hudby, kterou jsem poslouchal. Posluchač i poslouchaná hudba se zvláštním způsobem sjednotili do jediné entity. Tento stav jistě více odpovídá skutečnosti, než stav, v němž se mi zdá, že "já" poslouchám hudbu. Zvuk je jistě Ding an sich, ale mé vnímání tohoto zvuku je částí myslí.

Říká se, že J.S.Bach na otázku, jak to, že hraje tak božsky, odpověděl: "hraji jenom noty, tak jak jsou napsány. Je to bůh, kdo tvoří hudbu". Avšak jen málo z nás si může činit nárok na správnost Bachovy epistemologie, - či na správnost epistemologie Williama Blakea, který věděl, že Básnická představitelství je jedinou skutečnou realitou. Básníci věděli tyto věci v každé době, ale my ostatní jsme se od nich odchýlili k nejrůznějším verzím falešných reifikací "já" a oddělenosti "já" od "prožitku".

Dalším vodítkem - chvílí, kdy mi byla na chvíli jasná skutečná povaha myslí - pro mě byly slavné pokusy Adalberta Amese, Jr.. Jedná se o vytváření optických iluzí při vnímání vzdálenosti. Stejně jako Amesova morčata zjistíte, že mentální procesy, které vytvářejí trojrozměrné vidění světa jsou ve vaší myslí, avšak zcela nevědomé a mimo volní kontrolu. Samozřejmě, že to všichni vlastně víme - že mysl vytváří představy věcí, které "my" vidíme. Přesto je to hluboký epistemologický otřes, když se o tom člověk přesvědčí na vlastní kůži. Prosím, nechápejte mě špatně. Když tvrdím, že básníci o těchto věcech už věděli dávno nebo že většina mentálních procesů je nevědomých, pak tím nevyzývám k většímu podléhání emocím či menšímu používání rozumu. Samozřejmě, pokud je to, co tu dnes večer říkám, aspoň přibližně pravdivé, pak naše pojetí vztahů mezi myšlením a emocemi je třeba přezkoumat. Jsou-li hranice "ega" úmyslně stanoveny, či dokonce vůbec neexistují, pak může být nesmyslné považovat emoce, sny či nevědomé motivy za něco, co je "egu" cizí.

Žijeme v podivné epoše, v níž řada psychologů usiluje o "humanizaci" své vědy tím, že vyzývají k odtržení intelektu. Je to pokus stejně marný, jako snaha fyzikalizovat fyziku odvržením matematiky.

Nesmyslná je totiž snaha oddělovat intelekt od emocí, a myslím si, že je stejně nesmyslné - a nebezpečné - snažit se oddělovat vnější mysl od vnitřní, nebo oddělovat mysl od těla

Blake napsal "Slza je intelektuální záležitost" a Pascal tvrdil že "srdce má své důvody, o nichž rozum nic netuší". Nesmíme se nechat zmýlit faktem, že výpočty prováděné srdcem (či hypotalamem) jsou doprovázeny pocity radosti či smutku. Tyto výpočty (computation) se zabývají záležitostmi, které mají pro savce životní důležitost, tj. záležitostmi vztahů, čímž míním lásku, nenávisť, respekt, závislost, předvádění se, pozorování, dominanci atd. Tyto záležitosti jsou ústředním bodem v životě savců a nevidím žádný důvod, proč bychom tyto výpočty nemohli nazvat "myšlením", i když je jisté, že jednotky výpočtů týkajících se vztahů se liší od jednotek výpočtů, které se týkají jednotlivých věcí.

Existují však přechody mezi oběma způsoby myšlení, a zdá se mi, že právě umělci a básníci používají těchto přechodů častěji. Neznamená to, že umění je vyjádřením nevědomého, ale spíše, že se týká vztahů mezi jednotlivými hladinami mentálních procesů. Z uměleckého díla je ovšem možno vyčíst některé nevědomé myšlenky umělce, avšak domnívám se, že např. Freudova analýza Leonardova díla "Panna u nohou sv. Anny" opomíjí to nejdůležitější. V dovednosti umělce se mísí řada úrovní mysli nevědomá, vědomá i vnější - aby poukázala na jejich prolínání. Nejde o to vyjádřit jen jednu úroveň myšlí.

Podobně se mýlila Isadora Duncanová, když pravila "Kdybych to uměla říci, nemusela bych to tančit". Její tanec je právě o prolínání řeči a pohybu.

Je-li to, co jsem řekl pravdivé, pak je třeba znovu prozkoumat základy celé estetiky. Zdá se, že naše pocity se pojí nejen k "výpočtům srdce", ale i k výpočtům probíhajícím ve vnějších drahách mysli. Když rozeznáváme působení creature ve vnějším světě, pak máme pocit, že vidíme buď "krásu" nebo "ošklivost". "Petrklíč na břehu potoka" je krásný, protože si uvědomujeme, že kombinace rozdílů, která vedla k jeho vzniku mohla vzniknout jen díky informačním procesům, tedy díky "myšlení". Poznáváme jinou mysl uvnitř naší vlastní mysli.

A konečně je tu smrt. Je pochopitelné, že v civilizaci, která chápe mysl a tělo odděleně, se musíme snažit buď na smrt zapomenout, nebo vytvořit mytologie o přežívání transcendentní mysli. Pokud je však mysl imanentní ne pouze těm informačním drahám, které jsou uvnitř těla, ale i ve vnějších informačních drahách, pak se smrt jeví v jiném světle. Individuální průsečík těchto drah, který nazývám "já" již není tak vzácný, protože je součástí vyšší mysli.

Ideje, které tvoří mě, se mohou stát imanentní i vám. A jsou-li pravdivé, pak přežijí.

Přeložil MUDr Petr Možný

III. Původní práce

Od rodinné terapie k systemické perspektivě

Vratislav Strnad

© KONTEXT VI-3-90

(Předneseno na 48. vědecké schůzi Sekce pro rodinnou terapii Psychiatrické společnosti ČLS v Lékařském domě v Praze dne 19.9.1989.)

Zdá se, že současný svět, ve kterém žijeme a který **spolu**vytváříme, se dostává do stále dramatičtějšího konfrontačního pohybu. Tento pohyb postihuje nejen staré vnější struktury hranic států a celých kultur, institucionalizovanou moc, morálku a právo, ale i struktury vnitřní. Připomeňme alespoň rozpad tradiční evropské rodiny jako místa, z něhož se odvíjela identita lidského jedince; připomeňme všeobšáhly fenomén odcizení v mezilidských vztazích. To, že lidstvo jako celek ztrácí přirozenou vnímavost pro hodnocení podmínek, které jsou dokonce nezbytné pro jeho přežití, lze také nahlížet jako důsledek toho, že se možná již několik století nedaří v korespondenci s vývojem materiálně technické kultury průběžně vytvářet jednotící konsensus toho, co může být považováno za princip reality, jednotící verzi skutečného a ne-sktečného, a v důsledku toho též verzi hodnotného, zdravého a žádoucího.

Dle legendy a mýtu byli "první lidé" uhněteni a oživeni z hlíny země a jejich životní určení mohlo být charakterizováno jedním, dvěma polárními bazálními motivy. Naproti tomu se zdá, jako by naše současné životy se pohybovaly uvnitř urychlovačů jakéhosi plazmového reaktoru, v němž místo a čas subjektivního děje lze odhadnout pouze z pravděpodobnosti mnoha náhodných interakcí. I když jsme to stále ještě my se svými tradičně formulovanými potřebami a dramaty zákonitého vývoje individuace, zdá se, že základní rámec, těžiště a obsah toho, co nazýváme lidskou subjektivitou, se posunuje a mění.

Zajímá nás, jak tento stav, řekněme - tento noetický deficit - reflektuje soudobá psychoterapie. V oblasti rodinné terapie existují dnes podle Helma Stierlina dvě rozdílné bazální premisy. První premisa je psychoanalytická a předpokládá, cituji, že uvnitř vztahové reality je vlastní, flexní stanoviště pro každé pozorování - "já", centrum potřeb, cílů, zájmů; "já" jako iniciátor vlastní aktivity, jako nositel vlastní odpovědnosti za to, jak se zachází s jeho tělem, jak se chová k druhým

* Stierlin má patrně na mysli "ego" v rámci strukturální teorie, které je nadáno vrozenými, autonomními možnostmi vývoje a které disponuje oblastmi relativně osvobozenými od intra- a intersystemických konfliktů. (poznámka autora)

a jak se vytváří jeho vztahová skutečnost. Terapeut s touto iniciativou uvnitř individua počítá a podporuje ji.

Druhá premisa je prakticky rozvíjena zhruba od r. 1950 rodinnými terapeuty a vzhledem k jejímu dalšímu vývoji, jež rámcově popíši, ji lze označit jako "systemická".* Stierlin ji charakterizuje takto: "Odclouje, ne-li odstraňuje individuum jako fixní bod. To, co je obvyčejně míněno individualitou, "já", egem - ztrácí své místo, funkci, svůj nárok."

Proveďme nyní krátký exkurz vývojem této druhé základní premisy.** Na jejím počátku bylo zhodnocení bohaté klinické zkušenosti práce s rodinami postižených dětí a delinkventních adolescentů, které ukázalo, že dynamika symptomového chování, diagnostikovaného dle tradičního individuálního modelu deskriptivní psychopatologie, je dalekosáhle závislá na komunikaci, a tedy i na vztazích mezi jednotlivými členy rodiny. Byla objevena dalekosáhlá sociální podmíněnost symptomového chování. Předpokládalo se tehdy, že dítě či dospívající platí svým symptomem za udržení rovnováhy ve vztazích uvnitř rodiny, např. usmíruje své rodiče mezi sebou, udržuje mezi nimi určitou pro ně přijatelnou vzdálenost, která nehrozí partnerským rozchodem, udržuje koalice a protikoalice mezi rodiči a sourozenci, váže na sebe lásku a péči jednoho z rodičů, atp. Ačkoli byla objevena interpersonální determinace příznaku, zůstávala základní premisa na půl cesty od modelu individuální psychopatologie k systemickému modelu. Za prvé tu byl předpoklad, že dítě se obětuje ostatním, svým viníkům a viníci udržují ze svých dobrých důvodů dítě-oběť při jeho symptomu. Novodobý bůh, jemuž všichni slouží, je homeostáza, princip vypůjčený z kybernetiky. Systém rodinných vztahů, udržující status quo, je generován jakoby z pevných stanovišť - řídicích center, totiž jednotlivými členy rodiny, odlišitelnými podle připsaných fixních pravidel svých rolí. Jeden je oběť, druhí viníci.

Mechanizace ve výkladu skutečnosti, epistemologická chyba, chcete-li, a neštěstí, spočívají dle Batesona jednak v ustrnutí na "lineárním myšlení", které v tomto případě spočívá v libovolné redukci osob na nositele jednoduchých příčin a účinků, která nakonec vede k moralizování. To, že je sociální realita chápána jako homeostatický stroj s jedním řídicím centrem, totiž dítětem, které se obětuje svým rodičům, je dle Batesona důsledek druhého stejně prastarého a zhooubného nešvaru - totiž dualistického myšlení.

Systemická premisa v užším slova smyslu dále rozvíjí interpersonální hypotézu vzniku příznaku a potíží, aktivně se však již vyrovnává s problémem lineárního hypotetizování a dualistického myšlení. Jejím ctižádostivým a dle mého soudu též humánním cílem je - přiblížit se svým konstruováním skutečnosti POROZUMĚNÍ PERMANENTNÍM INTERAKCÍM. Teoreticky i prakticky rozvíjí pevné stanoviště terapeuta jako pozorovatele a soustřeďuje pozornost již ne primárně k osobám jako nositelům fixních (nadzkušenostních, metafyzických, atp.) charakteristik, ale jako k jakýmsi "bodům obratu" komunikačních a významových výměn, u nichž v daném časovém a prostorovém momentu není určitelný žádný pevný a nepochybný zdroj, hybatel,

* Obě základní premisy zde tematizujeme odděleně z výkladových důvodů, zatímco ve skutečnosti se dalekosáhle prolínají. Domnívám se však, že vědecká reflexe vztahu mezi těmito dvěma premisami a kontexty bude v našich podmínkách možná až po zdomácnění a důkladnější reflexi "systemického vkladu".

** Přimlouvám se za terminologické označení "systemická" pro takovou terapii, která důsledně a reflektovaně vychází z Batesonovy teorie poznání (jež má zároveň ontologické prvky) a termín "systémová" ponechat pro scientistický kontext terapií, inspirovaných obecnou teorií systémů.

odpovědný činitel. Je to proces sám, který je hoden centra zájmu, bez útěšného nároku na přílišnou personifikaci - **přestože jde samozřejmě o hluboce osobní děj**. Je to interakční výměna, která není řízena ani zamýšlena žádnou jednotlivou osobou **zvláště**. Osoba, nebo chcete-li lidský subjekt, není pak charakterizovatelný žádnými mimo kontext vznikajícími kategoriemi, jež nakonec by směřovaly nutně ke krystalizaci obětí a viníků, ale je popsitelný způsobem účasti jedinců na celkové kvalitě interakčních výměn. Především interakce jsou nositelem toho, co rodina přináší k terapeutovi jako symptom jednoho svého člena, jako své bolavé tajemství.

Původní představa homeostázy rodinných terapeutů byla systemiky překonána tzv. **vývojovým paradigmatem**. Jde o koncept vztahového systému, jenž zajišťuje svou identitu dalšími a dalšími nerovnovážnými stavy lability, které jsou nepředpověditelné. Princip homeostázy byl v systemické metateorii nahrazen principem **koherence** (výstižnější německé: "Ineinanderpassen"; anglicky též "fitting together") Paula Della.^{*} Bateson již v r. 1959 píše, že je třeba "opustit pojetí homeostázy jako části nebo aspektu organizace ve prospěch pojetí homeostázy jako celkové povahy organizace. Konstantnost je pojem z dualistického slovníku, není prostě zde a už vůbec ne jako něco, co by regulovalo systém". Jak říká Dell, nejlepší výklad systému je systém sám. Princip koherence, navržený Dellem, umožňuje výklad změny systému, výklad **souvislosti**, vztahu mezi jednotlivými, pracovními rozlišitelnými částmi systému. Přemostuje paradox toho, že každý vymezený systém je zároveň samořídící se strukturální jednotou v čase, s vlastními zákony autonomie - a zároveň dalekosáhle interagujícím, otevřeným systémem, vyvíjejícím se tím způsobem, že do své struktury stále komplexněji zahrnuje svou negaci - to, čím (ještě) není. "Systém"^{**} není ničím, co by bylo možno řídit nebo kontrolovat z jakéhosi nadřazeného, a tedy mocenského stanoviště terapeuta. Kontrola nejen že není možná, ale není ani nutná. Dokonce je škodlivá. "Systém ví své" a potřebuje pouze vybudit ke komplexnějšímu řešení své situace, jež je základně v jeho silách.

Na tomto místě bych chtěl poukázat na vsutku revoluční obrat v terapeutickém ale i filozofickém myšlení, jež s sebou přinesla systemická premisa. Totiž **na obraz světa, v němž každý moment stálosti, pevné významové či smyslové ohraničenosti, není ničím víc ani méně než iluzí jediné alternativy, dané parciálním zorným úhlem pozorovatele**. To je to, co má nejspíš na mysli Guntern, když v r. 1980 hovoří o kopernikánském obratu v psychoterapii. To je patrně pravý smysl pojmu terapeutické neutrality, jež přináší milánská škola. Totiž nikoli jako "nestranění nikomu" - ale jako stranění všem perspektivám, jež rodina či jedinec do terapie přináší - a ještě nějaké té perspektivě navíc. To je také étos systemického intervenování, které by mělo mít v zásobě vždy alespoň o dvě interpretace více než jaké nabízí jedinec či rodina. Nebo jak to říká Lynn Hoffmanová, "musíme se učit dát přednost nestabilitě před rovnováhou". K tomu je ovšem, dle mého soudu, třeba nejen vhodné epistemologie a patřičné odvahy, k tomu je třeba i příslušného životního stylu, takřikajíc umění žít. To je možná jeden z důvodů, proč mnohé zkušené terapeuty naší provenience tak záhy provokuje systemická teorie a praxe, tak vzdálená výlučně pragmatickému terapeutickému myšlení. To je možná ale také důvod neustávající ostrosti teoreticko metodologické konfrontace psychoanalýzy a systémově orientované terapie.

* Princip koherence je velmi blízký objektně vztahové teorii v rámci psychoanalýzy; vývojové paradigma velmi nápadně připomíná koncepci self.

** Pod pojmem "systém" lze rozumět novou výkladovou a popisnou abstrakci pro zachycení aktuálního výseku skutečnosti a pochopení pravidel jeho organizace.

Teoretickou část svého sdělení bych rád završil slovy G.Batesona: "Táhneme-li uvnitř většího systému hraniční linii kolem jedné menší části, která je převážně pro jeho řízení a odhad zodpovědná, pak stvoříme mytologickou bytost. Tuto bytost obvykle nazýváme "já". V mé epistemologii se ukazuje pojem "já" rovný jiným svévolným konstruktům, které ohraničují systémy nebo jejich části od jiných systémů, jako příznak dané kultury. Není to ovšem v žádném případě něco, co by bylo dobré zanedbat, protože takové malé epistemologické nestvůry mají tendenci stát se krystalizačními body pro patologii. Svévolné stanovené hranice, které byly užitečné pro analýzu dat, vymezují pak zcela lehce fronty pro bitevní pole, na nichž jsou zabíjeni nepřátelé a vykořisťováni okolní světy."*

V PRAKTICKÝCH APLIKACÍCH představuje systemická terapie výrazně kognitivní, krátkodobou terapii, která počítá se základní kooperabilitou pacienta. Její zaměření je výrazně anti-regresivní; počítá s kognitivním zpracováním intervence pacientem do té míry, že mobilizuje vlastní autosanační potence pacienta. Podobně jako rodinná terapie, ani systemická terapie nevyklučuje individuální formu práce. To, co odlišuje systemickou terapii od terapie rodinné - a co ji vlastně překračuje - je nové chápání fenomenu změny. Rodina dle rodinných terapeutů udržuje pomocí symptomů svých členů patologickou rovnováhu. Na rodinném terapeutovi, který stojí vně rodinného systému, je, aby svými intervencemi tuto rovnováhu a skrytý odpor celé rodiny vůči změně rozbil. Protože systemik považuje změnu za vlastní každému živému, a tedy se vyvíjejícímu systému, považuje status quo rodiny za jeden z mnoha pokusů řešení vzájemných vztahů, zdaleka ne jediný a zdaleka ne nejhorší. Rodiny nejsou v rezistenci, terapeut stojí vně i uvnitř rodiny, s níž spoluvytváří specifický sociální systém.

Základním cílem systemické terapie je docílit maximálně ekonomickými prostředky nejmenší již dostatečně účinné změny daného systému rodiny či jedince - vybuzením vlastních vnitřních sil, v systému obsažených.

Tomu odpovídá poměrně pevně strukturované uspořádání terapie, jež by se dalo stručně popsat takto: Od prvního okamžiku kontaktu s pacientem jsou hledány cesty, jak docílit takové změny. Již v prvním rozhovoru je zpravidla **pozitivně zhodnoceno**, v čem je pacient úspěšný a schopný; **technika tzv. cirkulárního dotazování** mobilizuje vnímavost pacienta pro další a další interpersonální kontexty, v nichž může sebe a své tzv. symptomové chování vidět jako v mnohostranném zrcadle. Tím se docílí mnohdy překvapivé změny vnímání celé situace pacienta. Různé systemické školy se liší v míře vzájemného propojení technik dotazování a formulování intervencí. Zatímco milánští např. zasazují intervenci na samý závěr konzultace, cílem BFTC v Milwaukee je dosáhnout účinku intervencí již pouhou metodou dotazování. Jinak ovšem obvykle vlastní intervenci předchází pozitivní přeznačkování symptomu a nanejvýš konkrétně formulovaný cíl změny, která se nemusí nutně omezit na rovinu chování, ale - podle vlastní představy ("tzv. vnitřní mapy") pacienta - zasahuje i detailní a konkrétní změny v oblasti prožívání. Není to už "deprese", kterou je žádoucí odstranit, ale konkrétní stavy sklíčenosti a jiné prožitky a projevy, k nimž dochází v určitých ohraničených, interpersonálně definovaných situacích. (Zčásti jako důsledek velmi oceněníhodných vlastností klienta.) Cíl není nikdy formulován jako veliký abstraktní úkol za obzorem klientových aktuálních možností představ o změně, ale jako ohraničená malá změna, dobře klientem pochopitelná a uchopitelná. V pozadí je terapeutova víra, že i k největším cílům vedou postupné, malé změny v chování a prožívání. Mnohé z nich

* G.Bateson, 1977, s.39

učiní v mezidobí mezi hodinami klient sám. Terapeut stojí jen na počátku každého nového pohybu, přístupného komunikaci. Terapeutický cíl lze mnohdy stanovit cirkulárním dotazováním např.: "Kdybych se nyní vaší paní zeptal, co by mohlo být cílem vašich návštěv, co by si asi přála jako první krok?" Nebo "Podle čeho by vaše paní poznala, že se již nechováte depresivně?" Někteří pacienti mnohem snáze hovoří o fantaziích a očekáváních svých blízkých, zaujetím hypotetické vnější perspektivy, než o svých vlastních očekáváních. "Když tedy zůstanu ležet v posteli, místo abych vstal, budou to má žena a děti spíš chápat jako mou "depresi", zatímco jiné chování pochopí jako známku zlepšení." To umožňuje pacientovi nesetrvávat u ochromující představy: abych se uzdravil, musím se jinak cítit.

Konečně pár slov k vlastním intervencím. Panuje mylný názor, že intervence představují vlastní tajemství rychlých změn v systemické terapii. Není tomu tak. Tak jako v kterékoli jiné psychoterapii je faktorem změny konglomerát velmi rozdílných prvků. Mezi nimi se však zde zdůrazňuje výsadní role techniky dotazování. Otázkami je totiž **konstruována vlastní terapeutická realita**, obsahující již učiněné vlastní pokusy o změnu stavu a nejbližší žádoucí perspektivu. Např. v milánském modelu má intervence svou vlastní formální strukturu. Obsahuje:

- 1) **Pozitivní přeznačkování problému.** Např.: "Váš chlapec se o své vůli rozhodl učinit něco pro rodinu". Terapeut přitom nemusí být přesvědčen o tom, že by tomu tak doslovně muselo být. Jde o pozitivní konotaci **určitého výseku skutečnosti**, která může být v následující hodině posunuta jiným směrem.
- 2) **Vyjádření pochybností** (často kolektivní), **že by se s tím v nejbližší době dalo něco dělat.** Tím, že se terapeut přikloní k pesimistické stránce věci, dává pacientovi možnost, aby přijal optimistickou perspektivu. ("Tak špatné to přece se mnou zase není.") S tím souvisí další krok, totiž
- 3) **předepsání symptomu, resp. určitého rituálu chování.** Pacient je depresivní, protože ve skutečnosti nedovede cítit opravdový smutek. Je mu předepsáno např. myslet každé ráno půl hodiny jen a jen na ty nejsmutnější věci, jimiž se jinak difúzně zabývá celý den. Samozřejmě, v dalších hodinách referuje o tom, že se mu nepodařilo být smutný celou půlhodinu. Když mu je řečeno, že by se měl přesto o to dále usilovně snažit, je ve vazbě, v níž má jedinou možnost vyžrát nad hloupým terapeutem v tom, že se odpoutá od symptomu. Když pak pacient referuje o tom, že se už cítí méně depresivní, terapeut zůstává ještě dlouho pesimistou. Stačí pak krátké sezení po několika týdnech, v němž vyjádří klientovi své pochybnosti. Riskuje tím mnohdy, že klient již nepřijde, ale to pak může znamenat, že jej klient obětoval ve prospěch změny svého symptomového chování. Přijde-li i ještě, terapeut povoluje jen malé ústupky od předepsaného úkolu. Je třeba poznamenat, že předpisu symptomů a tzv. paradoxních intervencí není užíváno u suicidantů a u jedinců, označovaných jako se slabým egem (Die Ego-schwächen), u nichž intervence zůstává na úrovni vytrvalé pozitivní konotace symptomů nebo na úrovni kontroly již dosaženého chování. Také velmi kooperativní pacienti, kteří skutečně provádějí přímou radu, nepotřebují nepřímé intervenování.

Popsal jsem zde ve vší stručnosti pouze jednu z mnoha rozličných aplikací systemické terapie. Domnívám se, že podstatou systemického přístupu není ani přítomnost jednosměrného zrcadla s koterapeuty na druhé straně, ani specifické uspořádání sezení, ale především **vnitřní pozice terapeuta vůči problému a klientovi**, kterou jsem zhuštěně popsal v první části svého příspěvku. Výběr aplikační metody slouží posílení terapeuta hlediska. Nadto obsahuje i hodnocení terapeutického výsledku, což má i své etické implikace. To také staví do zcela nového světla hodnocení efektu terapie. To, že terapeutický efekt není předpověditelný, plyne zejména z toho, že teprve poté, co systém dosáhl své změny a stal se vlastně kvalitativně jiným systémem, lze zpětně přesněji definovat, co bylo problémem. Proces terapie je jen zdánlivě lineární ve svém směřování od úvodního problému ke konečnému řešení.

Literatura:

- Bateson, G.: **The birth of a matrix or double-bind in Epistemology**
In: Berger, M. (ed.) **Beyond the double-bind.**
Brunner-Mazel, N.Y., 1977
- Blanckovi G.a R.: **Ego psychologie, čs.překlad 1988**
- Dell, P.F.: **Beyond homeostasis: toward a concept of coherence.**
Family Process, III, 1982, Vol. 21, N.1
- Hoffman, L.: **Grundlagen der familien Therapie, Isko-Press, Hamburg 1987**
- Reiter, Brunner, Reiter-Theil: **Von der Familientherapie zur systemischen Perspektive,**
Springer, 1988
- Weiss, T.: **Familientherapie ohne Familie, Kössel München 1988**

IV. Studijní text

PROČ JIM JEŠTĚ ŘÍKÁME "PARADOXY"?

Why Do We Still Call Them "Paradoxes"?

Paul F. DELL (Ph.D.)

© KONTEXT VI-3-90

Fakt, že terapeuti opatřují některé události nálepkou "paradoxní", možná naznačuje, že naše soudobá přesvědčení nebo teorie jsou omezené, pokud jde o jejich schopnost přiměřeně ony jevy vysvětlit. Autor tvrdí, že naše bazální víra v objektivitu vytrvale obestírá terapeutické "paradoxy" paradoxní auroou a vede ke zmatkům v našem chápání různých jevů. Maturanovy ideje o strukturním determinismu, instruktivní interakci a fenomenálních doménách autor užívá k tomu, aby naznačil odpověď na tyto obtíže. Konstatuje, že problematický status mnoha teoretických pojmů (například komunikace, informace, rezistence, homeostáza a patologie) odkrývá něco velmi podstatného - že zkušenostní validita instruktivní interakce nás opakovaně vede k implicitnímu či explicitnímu používání instruktivní interakce v doméně, kde nikdy nemůže být platná: v doméně teorie a vysvětlování.*

Myšlení a chování terapeuta se řídí řadou předpokladů nebo přesvědčení o povaze lidských bytostí, povaze lidských problémů a povaze mechanismů, jimiž dochází k terapeutické změně. Tato přesvědčení podléhá řadu intervencí, která "jsou rozumné" ("make sense") pro onoho terapeuta. Jinými slovy, tyto "rozumné" intervence jsou ty, které - jak je dáno terapeutovými předpoklady o lidských bytostech, lidských problémech a povaze terapeutické změny - se jeví jako pravděpodobně úspěšné. Obráceně terapeutovy předpoklady také implicitně vymezují (mnohem větší) sadu intervencí, které "nejsou rozumné". Tato druhá sada intervencí, to jsou ty, které (protože jsou nekonzistentní s terapeutovými předpoklady, zdá se, že pravděpodobně selžou nebo dokonce věci zhorší). Dalo by se očekávat, že právě v této druhé sadě intervencí najdeme takzvané paradoxy. Proč? Protože jim říkáme "paradoxy". Takže se zdá být pravděpodobné, že terapeut nazve intervenci "paradoxní", jestliže ta intervence nebude konzistentní s jeho teoretickými přesvědčeními.

Ovšem samozřejmě mnoho terapeutů, kteří pravidelně užívají paradoxy, by řeklo: "Ale já neshledávám, že tyto intervence jsou paradoxní nebo nesmyslné. Jsou možná paradoxní pro mé klienty, ale ne pro mě. Proč bych je vůbec užíval, kdyby pro mě nedávaly smysl?" Prozatím má moje odpověď na tuto celkem ospravedlnitelnou repliku formu další otázky: Jestliže tyto intervence dávají smysl (do make sense), tak proč jim říkat "paradoxy"?

V tomto okamžiku mým záměrem je soustředit pozornost na naše používání slova "paradox", protože tyto intervence jsou paradoxní pro naše klienty (ale ne pro nás). Může to tak být, ale já o tom nejsem přesvědčen. Za prvé výraz "paradox" užívá mnoho terapeutů, kteří nevěnují prázdnou pozornost otázce, zda by jejich "paradoxní" intervence mohly být paradoxní pro jejich

* Fam Proc 25:223-234,1986 (2) [P.F.D., Associate Professor of Psychiatry and Behavioral Sciences, Eastern Virginia Medical School, 205 Business Park Drive, Virginia Beach VA 23462.]

klienty. Za druhé mnoho takzvaných paradoxních intervencí je explicitně zarámováno tak, že **paradoxy dávají klientům smysl** (make sense to the client). A za třetí, výraz "paradox" se hojně užívá v profesionální literatuře (a hovorově v diskusích terapeutů) tak, že odkazuje na intervence, které jasně pro klienta nejsou paradoxní. Tak proč tedy pořád používáme výraz "paradox"?

VÍRA A PARADOX

My jako lidské bytosti jsme, zdá se, mocně oddáni svým vírám a očekáváním ohledně světa, ve kterém žijeme. Pokud jsme postaveni tváří v tvář nutnosti změnit víru - tzn. kdy se událostem nepovedlo, aby dosvědčily naše očekávání - ukazuje se, že jsme často ochotnější zneplatnit data, která máme před sebou, než že bychom učinili neplatnou svou víru. Tak můžeme data pokládat za podvržená; můžeme situaci, o kterou jde, ohodnotit jako nějak pokroucenou nebo chybně fungující; můžeme opatřit pozorovaný jev nálepkou "paradox".

Když nazveme něco "paradoxem", můžeme, ale také nemusíme, být ochotni vyrovnat se s tím. Můžeme se rozhodnout čelit tomu tak, že se budeme vypořádávat s rozdílem mezi (a) a tím, co naše víra předpovídala, že se stane, a (b) tím, co jsme skutečně pozorovali, že se děje (tj. paradoxem). Ale můžeme také použít nálepku "paradox", abychom se vyhnuli konfrontaci s diskrepancí. Když se dáme tímhle druhým směrem a vyhneme se, paradox se usadí v naší teorii nebo víře jako latentní spící cysta. Když se tohle stane, ona víra nebo teorie může zůstat pro paradox téměř naprosto neprostopupná.

Obecně je věda ochotná postavit se tváří v tvář svým paradoxům. Když vědecká komunita identifikuje paradox, ten se rychle stává terčem značného úsilí o to, aby byl smířen s dobově přijímanou teorií. Fyzika například hojně používá nálepku "paradox" k tomu, aby identifikovala zatím ještě nevysvětlený jev. To má za následek, že paradox je konsensuálně chápán tak, že je to další hlavní hádanka, kterou ten obor fyziky, do jehož kompetence onen jev spadá, musí řešit. Avšak na rozdíl od fyziků budou psychoterapeuti asi o trochu méně ochotni vyrovnat se se svými paradoxy.

Celkem vzato terapeutů (pochopitelně) více přitahuje praktická otázka, jak užívat paradoxy, nežli teoretická otázka, jak se paradoxy mají vysvětlovat. Podle toho terapeuti vyplodili velký objem znalostí týkajících se klinického používání takovýchto intervencí. V tomto aplikovaném klinickém smyslu "paradoxní terapeuti nepochybně rozumějí tomu, co dělají, a opravdu zjišťují, že tyto intervence jsou dokonale rozumné." V žádném případě to nehodlám popírat.

Pointou tohoto eseje (poněvadž je o paradoxech) budiž, že nám schází přiměřené a zevrubné vysvětlení těchto intervencí. **Co potřebujeme, to je teorie, která zintegruje paradoxy tak dobře s naší širší superstrukturou teorie, že se nám tyto intervence již nebudou jevit jako tak vágně paradoxní.** Možná až na výjimku vysvětlení, které předkládá MRI, podle kterého řešení udržuje problém, taková teorie dosud vyvinuta nebyla. Namísto toho psychoterapeutická literatura nyní obsahuje slušnou řádku miniteorií typu *post hoc* o paradoxech a tyto miniteorie při nejlepším jenom velmi vratce jsou ve vztahu s nějakou zevrubnější teorií lidí, rodin a terapie.¹

Ze všeho toho koncipuji dva závěry. Za prvé, na rozdíl od svého dřívějšího uvažování a vzdor našim miniteoriím a klinické schopnosti užívat tyto intervence, jsem teď přesvědčen, že **stále ještě trvá důležitý smysl (sense), ve kterém nám docela paradoxy smysl nedávají.** Tzn. že když nenacházím žádný přesvědčivý důvod pro to, abych jim dál říkal paradoxy, dospívám k závěru (vzdor naší klinické způsobilosti při takových intervencích), že pořád ještě - v nějakém smyslu - je považuji za paradoxní. Za druhé, náš neúspěch, máme-li úplně vysvětlit tyto intervence (tak, aby jejich paradoxnost naprosto vyprchala), může znamenat, že skrýváme nějaké důležité předpoklady (nebo aspoň jednáme podle nich). Jestliže je tomu tak, pak pojem "paradoxu" - a jej dopro-

vázející miniteorie - možná skutečně slouží k ochraňování těchto předpokladů tím, že se paradoxy omezí na relativně sterilní cystu v korpusu naší širší teorie. Bateson vskutku tvrdil, že opatřování nálepkami a miniteorie běžně chrání naše konvenční západní epistemologické předpoklady, pokud jde o různé jevy (jako je například hypnóza, religiózní konverse, spontánní remise, placebo efekt, paradox a tak dále).

Jenom díky velice přesvědčivým důvodům jsou paradoxy (nebo jiné fenomény) zacystovány tímto procesem udílení nálepek a miniteorií. Příznačná působivost důvodů spočívá v (a) předsvědčivé povaze našich minulých zkušeností a (b) míře narušení, které by tyto paradoxy přivodily, kdyby se jim naše základní předpoklady měly přizpůsobit.

Koperníkovský paradox

Posun ve světovém názoru, který si Koperník vynutil, byl ohromný - kognitivní i emocionální. Jeho ~~emocionální~~ vliv byl častokrát zdůrazněn: "Koperníkův heliocentrismus brutálně a urážlivě odsunul člověka z centra věcí a umístil ho na periférii" (Gellner). Velikost kognitivního posunu, který si heliocentrismus vyžádal, se stala zjevnou, jakmile bylo publikováno dílo *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (1543). Svět se rozdělil do dvou táborů: na ty, kdo věřili Koperníkovi, a ty, kdo nadále věřili, že Slunce obíhá kolem Země. To ovšem nepřekvapuje. Překvapivé však je, že dlouhé roky potom dokonce i vědci, kteří věřili Koperníkovi, referovali o jeho heliocentrickém modelu jako o "koperníkovském paradoxu". Vidět Zemi, jak obíhá kolem Slunce, jako "přirozenou" věc, a nikoli věc "paradoxní", to bylo prostě na lidstvo moc, než aby k tomu mohlo dojít rychle. Dnes my, kteří jsme vyrůstali v koperníkovském modelu, vidíme jako přirozené, že Země obíhá kolem Slunce; vzdor naší zkušenosti, že slunce vychází na východě a zapadá na západě, je pro nás skoro nemožné vidět koperníkovský model jako paradox.

Dnes, jak to tak vypadá, se terapeuti rozdělují do dvou táborů, podle vztahu k otázce paradoxních intervencí: jsou to (a) ti, kteří věří v paradoxy (a obhajují jejich užívání), a (b) ti, kteří v ně nevěří (a kteří budou asi ironizováním zrazovat od jejich užívání). Tak jako následovníci Koperníka dospěli k pochopení heliocentrického solárního systému, tak také paradoxní terapeuti dospěli k určitému klinickému porozumění paradoxním intervencím. Navíc mám tušení, že paradoxní terapeuti shledávají, že tyto intervence jsou právě takovým paradoxem, jako byl paradoxem pro ty, kdo první uvěřili Koperníkovi, heliocentrický světový názor. Proč? Protože stejně jako první stoupenoci Koperníka paradoxní terapeuti pořád používají slovo "paradox".²

Věřím, že až se naše teorie úplně přizpůsobí těmto paradoxním intervencím (zrovna tak jako jsme se všichni přizpůsobili heliocentrickému světovému názoru), pak přestaneme nazývat tyto intervence "paradoxy". Navíc věřím, že my terapeuti už pak nebudeme vidět výsledek takových intervencí **vůbec** tak, že by byl v nějakém smyslu paradoxní. Uvidíme, že svět funguje podle toho, co jsme začli brát jako "přirozený" řád věcí, a začli jsme tak světu rozumět.

"Symptomatické" chování a přirozený výběr

Princip přirozeného výběru je prostá tautologie: Ty organismy, které dokáží přežít v určitém prostředí, přežijí (a reprodukují se); ty, které nedokáží přežít v tom prostředí, umírají. Tentyž princip se dá použít u chování. Chování, které organismus napořád předvádí, je (samo)zřejmě kompatibilní s prostředím, ve kterém se manifestuje. A naopak chování přestane, kdykoli prostředí už s ním nadále není kompatibilní. Kompatibilita se tu definuje týmž empirickým,

tautologickým způsobem jako přežití a přirozený výběr. Ta chování, která jsou kompatibilní se svým prostředím, přežívají; ta, která nejsou kompatibilní, přestávají.

Symptomatické chování klienta je kompatibilní s klientovým prostředím - podle definice. Kdyby symptomatické chování nebylo kompatibilní, přestalo by. Tedy když klient přichází k terapeutovi, terapeut ví, že v prostředí tohoto pacienta není nic, co je nekompatibilní s další existencí tohoto symptomu. Nutně to tak je. **Kdyby** prostředí té osoby **bylo** nekompatibilní s existencí onoho symptomu, pak by symptom už neexistoval a ona osoba by nebyla v terapeutově pracovně. Tento tautologický závěr je zřejmý, avšak není triviální. Není triviální, protože se nedá předpokládat (ledaže by byl člověk nadán nadbytkem arogance), že pacient a pro něj významní druzí se nepokusili udělat to nejlepší, aby vyřešili klientův problém. Snažili se udělat to nejlepší, aby učinili prostředí nekompatibilním s další existencí klientova symptomatického chování. A selhali: partner, přátelé, děti, rodiče, zaměstnavatelé, policie, učitelé ve škole, předchozí terapeuti a klient sám.

Každý z těchto lidí vlastní svou vlastní víru o povaze lidských bytostí, o povaze lidských problémů a o tom, jak člověk tyto problémy řeší. A podle počtu lidí, kteří jsou na tom pravděpodobně zaangažováni, je možné, že vytvoří něco jako jasný příčný řez napříč vírami naší kultury, v přesvědčeních, která se týkají lidí a povahy jejich problémů. Tato kolektivní sada věr generuje sadu intervencí, které "dávají smysl" nebo jsou "logické". Jestliže člověk chce připsat klientovi a jeho významným druhým přiměřenou míru úsilí a vytrvalosti, pak lze říct dvě navzájem spojené věci. Za prvé, obecná řada kulturních věr (o tom, jak měnit onoho klienta) se prokázala přinejmenším jako nepřiměřená, jestli ne naprosto nesprávná. Čím chroničtější je problém, tím víc to můžeme prohlásit. Za druhé, téměř všechno, co "dává smysl", aby se to zkusilo, nebo co je "logické", bylo u onoho klienta už vyzkoušeno - a ukázalo se, že to nefunguje. Zase čím chroničtější je problém, tím víc platí i toto druhé tvrzení. A konečně musíme mít zato - a to je asi pokořující - že čím chroničtější je problém, tím víc se dá druhé tvrzení použít na **terapeuty**: intervence, které "dávaly smysl" terapeutům, byly také neúspěšné.

Jestliže všechno logické už bylo vyzkoušeno a ukázalo se, že je to u klienta neúčinné, tak co zbývá, aby se to vyzkoušelo? Zbývají ovšem intervence, které nedávají smysl, intervence, které jsou paradoxní.

Teď je ovšem pravda, že se o této věci může vést spor - že už zbývají jen paradoxní intervence - a to nejméně dvěma směry. Za prvé, dá se tvrdit, že intervence, které dříve vypadaly tak, že nedávají smysl, lze teď vidět v novém světle a že se ukázalo, že dávají hodně velký smysl. To je jistě pravda a dokonce docela pravděpodobná. Vskutku roste počet terapeutů, kteří (a) úspěšně léčí takové chronické problémy intervencemi, které možná nedávaly smysl předchozím pomocníkům, kteří byli na případu zaangažováni; a zjišťují, že tyto intervence jsou pro ně pozoruhodně praktické; a (c) nenazývají tyto intervence "paradoxy". Jak máme nicméně rozumět faktu, že úspěšným intervencím se pořád říká "paradoxy" - a dokonce jim tak říkají ti, kteří je užívají?

Za druhé se dá argumentovat, že intervence, které se dál zkoušejí, nejsou paradoxní, nýbrž prostě **neznámé**. Dá se jednoduše říct: "Nevím, jak řešit tento problém." Tento argument je naprosto omluvitelný, ale jeho použitelnost je přísně omezena. Určitě může člověk učinit toto prohlášení (že intervence, které zbývá použít, nejsou paradoxní, nýbrž neznámé) **jenom** tehdy, když přiznává, že neví, co dělat, **jenom** tehdy, když přiznává, že jeho současná teorie nefunguje. Myslím, že velmi zřídka připouštíme porážku svých teorií. Můžeme připustit porážku při řešení problému, ale máme sklon pevně se držet svých teoretických věr o tom, jak řešit onen problém. To platí pro nás terapeuty, jako to platí pro naše klienty a jejich významné druhé (kteří se snaží řešit klientův problém). Pokud odmítáme dovolit si selhat v terapii tak, že bychom vzali v potaz naši teorii, pak úspěšné intervence, které jsou nekonzistentní s touto teorií, musí se jevit jako paradoxní.

Co potom vytváří spodní hranici paradoxu v psychoterapii? Jsem toho názoru, že dnešní terapeuti mají co dělat s anomáliemi (paradoxy), které ohlašují potřebu teoretické revoluce. Zvláště si myslím, že určité jevy jsou implicitně prožívány jako paradoxní, protože jsou v konfliktu s důležitými základními předpoklady, kterých se držíme. Tak třebaže tato stať je zdánlivě o paradoxech, je ve skutečnosti o něčem rozsáhlejší. Beru naši zaujatost paradoxy tak, že je to symptom i ukazatel, který ukazuje cestu k širšímu problému.

STRUKTURNÍ DETERMINISMUS

Pro následující úvahu činím jeden předpoklad. Všechny živé systémy se chovají podle svých struktur. Tzn., že když organismus interaguje s některým aspektem svého prostředí, struktura onoho organismu determinuje, jak bude reagovat. To je vlastně základní předpoklad vědy. Věda předpokládá, že když se sonduje určitým způsobem, objekt vyjeví svůj vlastní spolehlivý, charakteristický způsob chování (když je sondován oním zvláštním způsobem). Tak to není sonda, co unilaterálně determinuje svou reakci na sondu. Maturana nazývá tento předpoklad "strukturním determinismem".

Prvotní pandán strukturního determinismu je takový, že objekty (včetně živých systémů) nepodstupují "instruktivní interakci". Tzn., že profesorova přednáška nedeterminuje, čemu studenti porozumějí; nýbrž je to struktura každého studenta, co determinuje osud profesorovy přednášky. Třebaže při hovoru o přednášce ve třídě používáme výrazu "instrukce", nejde o lineární instruování. Profesor nemůže unilaterálně způsobit, aby student rozuměl přednášce. Podobně lupič s pistolí nezpůsobí unilaterálně, že oběť se unilaterálně vzdá svých peněz; některé oběti omdlí, některé křičí, některé utíkají, některé vedou protiútok. Je to struktura potenciální oběti, co determinuje, co se stane, když lupič řekne: "Peníze, nebo život!" Podle toho vidíme následující: I když oběť dává peníze lupiči, přesto se nepodřizuje instruktivní interakci; oběť se prostě chová podle své struktury. Zjevná iluze instruktivní interakce má co dělat s naším úspěchem při přesné rozpočítání strukturou determinované odpovědi objektu (nebo organismu) na určitou událost v jeho prostředí. Tak poněvadž víme, že naprostá většina lidí dá své peníze lupičovi, my (i lupič) prožíváme iluzi, že instruktivní interakce je možná. A není.³

Kdyby byli klienti schopni podstupovat instruktivní interakci, pak by terapie byla snadnou záležitostí: Terapeut by udělal svou intervenci a každý klient by reagoval identicky na tu intervenci. Naneštěstí (možná naštěstí) se tohle neděje. Místo toho terapeut intervencuje a klientova struktura determinuje osud terapeutovy intervence.

Když sleduje osud své intervence, má terapeut příležitost dovědět se něco o klientovi. Jestliže intervence vyjde, pak se terapeut dozvídá, že jeho názor na klienta byl správný. Klient je změněn tímto druhem intervence. Jestliže intervence selhává, může se z toho terapeut dozvědět, že jeho názor na klienta byl nesprávný: klient není touto intervencí změněn. K této druhé lekci však často nedojde. Navzdory viditelnému svědectví o tom, že intervence nezměnila klienta, my terapeuti často nadále věříme, že dotyčná intervence změnila nebo měla by změnit klienta.

Jako terapeuti příznačně reagujeme na selhání svých intervencí jedním ze tří způsobů. Rozhodneme, že naše teorie a názor na klienta jsou správné, ale že (a) "Intervenci jsem neprovedl správně", (b) "Neprováděl jsem ji dost dlouho", nebo (c) "Měla by fungovat, ale s tímhle klientem je něco v nepořádku" (tzn. klient nekooperuje, je rezistentní, patologický, nepřipravený pro terapii a tak dále). Jinými slovy, jsme schopni interpretovat nebo diskvalifikovat data tak, aby se naše teoretické předpoklady zachránily. (Viz zejména práci Shawa "Principles of contextual therapy" z r. 1982.) A poněvadž naše teorie zůstávají intaktní, nadále pak děláme intervence, které jsou oněmi

teoriemi výslovně uváděny. Watzlawick, Weakland a Fish to nazývají fenoménem "více téhož" ("more of the same").

Tento jev "více téhož" se ovšem neomezuje na fungování nás jako terapeutů. Jsme **vždycky** neochotni vzdávat se svých věr, zejména těch věr, které jsou pro nás nejdůležitější. Max Planck věděl, o čem hovoříme, když říkáme, že "nová vědecká pravda netriumfuje tak, že přesvědčí své oponenty a přiměje je, aby uviděli světlo, nýbrž triumfuje tak, že její oponenti postupně zemřou a vyrostou nová generace, která s ní už bude obeznámená". Je nevyhnutelné, že tato obecná tendence konzervovat naše víry hraje roli v procesu izolace terapeutů od (potenciálně) teoreticky rozvratného vlivu paradoxů. A ještě tu musí být něco víc, než planckovský konzervatismus zahrnut do této hádanky, proč pořád označujeme určité intervence za "paradoxní". Tento esej teď pojedná o argumentech pro to, (a) že naše pomalost při normalizování (od-paradoxování) našich terapeutických "paradoxů" má co dělat s naší hlubokou vírou v objektivitu a (b) že naše pojmové obtíže s paradoxem a **objektivitou** mají zase pro změnu co činit s naší tendencí jednat tak, jako by instruktivní interakce byla možná.

MÝTUS INSTRUKTIVNÍ INTERAKCE

Maturana a mnozí konstruktivisté nám přichystali nejzazší epistemologickou inzultaci: Jsme **zásadně neschopni (fundamentally incapable)** vnímat svět objektivně. Ještě hůř, nemůžeme mít prazádné platné základy (valid grounds) pro tvrzení, že existuje objektivní realita, která existuje nezávisle na nás. Jak jsme zaznamenali výše, ze strukturního determinismu přímo plyne, že jsme nezpůsobili pro instruktivní interakci. A poněvadž jsme nezpůsobili podstupovat instruktivní interakci, je pro nás nemožné přijímat objektivní informaci o světě kolem nás. Svět nedeterminuje, jak ho vnímáme; naopak, naše struktura determinuje, jak vnímáme nebo evokujeme svět. Tak nejsme pasivní, neposkvrnění příjemci informací z "tohoto" světa. (Thus, we are not the passive, innocent recipients of "the" world's informations.) V určitém smyslu to všichni víme. Nicméně je dokázáno, že **zdá se opakovaně zapomínáme, že instruktivní interakce je nemožná.**

Objektivita

Svět, který vidíme, není svět, který objektivně je; svět, který vidíme, je svět, který naše strukturou determinovaná existence evokuje v prostředí (Maturana, 1986). Třebaže lidé nikdy nemohou vidět objektivní svět, často se přeme o to, co se "skutečně" stalo a kdo viděl věci "správně". Ústředním bodem strukturního determinismu je to, že každý člověk vidí věci "správně" - podle své vlastní struktury - ale nemůže existovat žádný ab solutně správný pohled. Každý pohled, ohledně kterého panuje shoda, že je správný (nebo objektivní) je prostě takový, jaký je - **panuje o něm shoda** (is just that - **agreed upon**). To je konsensus.

Tato záležitost s nemožností objektivity není, sama o sobě, jistě ničím novým. Historie tohoto postoje začíná minimálně u před Sokratovských filozofů (ne-li dříve) a pokračuje dodneška v díle konstruktivistů a jiných (viz například Watzlawickovu **The Invented Reality** z r. 1984). Z toho je jasné, že není mým záměrem tvrdit, že nemožnost objektivity je myšlenka nová. Podstatné poselství tohoto článku spočívá ve dvojnásobném prohlášení o nemožnosti objektivity: 1) že jsme si ještě neuvědomili bohatost rozvětvení spjatou s touto nemožností objektivit⁴; a 2) že fundamentální uchopení problému objektivity - a to je problém, který snadno ukáže, kam až tento problém zasahuje - vyžaduje vědomost o vlastních základních mechanismech (its underlying mechanism): jde o a) strukturně determinované fungování lidských pozorovatelů, kteří působí ve

strukturálním spojení s prostředím, ve kterém existují, a b) nemožnost instruktivní interakce. Vědomost o těchto mechanismech začíná být teprve v poslední době k dispozici v souvislosti s radikální, biologickou ontologií Humberta R. Maturany.

Komunikace

Jestliže tedy to, co vidíme nebo slyšíme, může být jen to, co každý z nás jedinečně evokuje ve své strukturou determinované interakci s prostředím, ve kterém existujeme, pak rozepře o tom, o čem se objektivně komunikuje (například: "Neslyšels, co jsem říkal"; "Neposloucháš, co říkám"; "Schválně nechápeš, co říkám") odkrývají naše základní spolehnání na objektivní svět, který skutečně neexistuje. Takový nesouhlas může nakonec vyústit v to, že jedna strana pochopí, co chce druhá strana, aby ta první vyrozuměla, ale takovéto porozumění neustavuje objektivní ráz toho, co bylo komunikováno. Úspěšná komunikace je konsensuální, ne objektivní.

Posílení

Naivní studenti teorie učení mají často potíže, mají-li pochopit fakt, že to, co posiluje, nemá objektivní existenci. Každý organismus jen reaguje na určité nahodilosti v prostředí tím, že se zvyšuje (nebo snižuje) frekvence určitého chování. Posílení, ke kterému dochází, je ovšem odpovědí organismu na nahodilost; nahodilost je to, co posiluje jenom ve vztahu ke struktuře organismu. Behaviorální terapeut nemůže jít do obchodu a koupit si krabici posilovačů; neexistují žádné objektivní posilovače. Každodenní pronikavost víry v objektivní posilovače se vyjevuje častostí, s jakou rodiče a učitelé neústupně stále používají neodměňující "odměny" a netrestající "tresty".

Informace

Ze strukturálního determinismu přímo plyne, že naše konvenční chápání informací je mylné. Říkáme o učitelích, že vlastní informace, které předávají svým studentům, ale ony informace nemají objektivní existenci. Učitelé mohou vnímat informace, jako že jsou objektivní, ale tato zjevná objektivita je ve skutečnosti manifestací jejich konsensu ohledně těchto informací. "Informace", když je dána studentům nedeterminuje, co se naučí; jen jejich struktury determinují, jak budou reagovat na informaci (a co z ní udělají). Z týchž důvodů nemůže existovat žádná taková věc jako objektivní **stimulus**. V experimentu, který využívá standardní stimul, každý organismus v tomto pokusu definuje povahu onoho stimulu tím, jak na něj reaguje. Jak poznamenali Ruesch a Bateson ohledně komunikace, význam komunikace je reakce, kterou produkuje. Podobně povaha stimulu je definována reakcí, kterou vyvolává - a je jiná pro každý organismus, včetně experimentátora a každého čtenáře jeho článku. Existuje však (obvykle) dostatečný konsensus ve vědecké komunitě ohledně operacionální definice stimulu, takže (a) se může jevit jako objektivní a (b) výzkum může pokračovat.

Paradoxní reakce a paradoxní intervence

Reakce bývají vnímány jako paradoxní, poněvadž pozorovatel (který považuje reakci za paradoxní) věří, že určitý stimulus je objektivní. Například "paradoxní" uklidňující účinek "stimulancia" na hyperaktivní dítě je paradoxní **pouze** proto, že pozorovatel sklouzl do přesvědčení, že amfetaminy jsou objektivně stimulující⁵. Nejsou. Účinek amfetaminu je determinován strukturou organismu, ne amfetaminem. Podobně paradoxní intervence jsou "paradoxní", protože pozorovatel (který považuje ony určité intervence za paradoxní) na téže úrovni věří, že intervence, o které jde, jsou objektivní. Nejsou. Například efekt toho, když se řekne nějaké osobě, aby prováděla symptom, je determinován strukturou osoby, ne předpokládaně objektivní nebo instruktivní povahou intervence (která by nás asi vedla k tomu, že bychom očekávali, že prováděn symptomu ho zhorší).

Rezistence

Pojem rezistence tak, jak ho ve své hantýrce užívá většina terapeutů, je srozumitelný jen tehdy, jestliže člověk věří, že může anebo by mělo docházet k instruktivní interakci. Tzn. pojem rezistence předpokládá, že terapeutická intervence (o níž se tu předpokládá, že tu vůči ní je "rezistence") by měla vyvolat určitou odpověď (nebo jistou obecnou třídu odpovědí). Když se od klienta nedostaví manifestace určité odpovědi (tzn. když se nezdaří, aby klient byl přesně "instruován" terapeutovou instrukcí), pak se o klientovi má za to, že "rezistuje". Naopak jestliže tato situace je konceptualizována v pojmech strukturního determinismu, žádná rezistence neexistuje. Pacient reaguje na intervenci jediným způsobem, kterým může - podle své struktury. Nazve-li se ona reakce "rezistencí", pak to znamená a) odmítnutí přijmout fakt, že pacientova struktura je tak, jak je; anebo b) trvání na tom, že k instruktivní interakci mělo dojít, ale že pacient umíněně nebo nevědomě zabraňuje tomu, aby se instruktivní interakce udála, a c) neschopnost vidět, že zde byla užita neúčinná nebo nevhodná intervence.

Homeostáza

O systému, který zůstává nezměněný tváří v tvář určitým intervencím, se často říká, že je "homeostatický". Může to vypadat tak, že se takovéto takzvané homeostatické systémy udržují stejné, anebo řečeno jinak, že rezistují změně. Formulovat homeostázu takovouto formou ovšem znamená vidět homeostázu jako formu rezistence. Mluvit o systému tak, že sám sebe udržuje stejný (nebo že rezistuje změně), to je jako tvrdit, že ke změně by mělo dojít - ale že jí bylo zabráněno. To znamená chtít tvrdit, že instruktivní interakce by se byla mohla nebo měla udát.

Homeostáza není objektivní vlastností systému; je to vztahový jev. **Ve vztahu** k určité řadě intervencí systém - který se chová podle své struktury - zůstává nezměněn. **Ve vztahu** k jiné řadě intervencí se systém změní. Popisovat systém jako "homeostatický", to je vlastně jako říkat, že intervence, o kterých člověk věřil, že by systém změnil, systém nemění.

Patologie

Tak jako rezistenci a homeostáze i patologii se často rozumí způsoby, jež chtějí říct, že by mohlo nebo mělo dojít k instruktivní interakci. Z tvrzení, že organismus je patologický - že s ním je něco špatného - plyne, že organismus by měl reagovat jinak, než reaguje. To implikuje, že momentální řada environmentálních okolností by měla dostat z organismu jiné, odlišné chování. Ale proč by se měl ten organismus chovat jinak? Když si myslíme, že organismus by se měl chovat odlišně, a když ho opatřujeme nálepkou "nemocný" proto, že se nechová jinak, je jasné, že 1) nejsme ochotni přijmout strukturu toho organismu, jak je (tzn. prohlašujeme, že je s ním něco v nepořádku), a/nebo 2) si myslíme, že by mělo dojít k instruktivní interakci, ale že organismus se nepodařilo přesně instruovat, protože je defektní. Tento typ zdůvodňování je zcela očividný v tom, co je patrně prototypem pro pochopení patologie v podmínkách instruktivní interakce - v psychiatrickém pojmu **testování realitou**. Člověk, který nevidí svět "správně" (tzn. jemuž se nepodaří být "správně" instruován "realitou"), považuje se za defektního nebo patologického. Realita však není objektivní, realita je konsensuální.

OTÁZKA, KTERÁ JE V TOM MLČKY OBSAŽENÁ

Nyní vidíme, že otázka, kterou jsme začli - "Proč jim pořád ještě říkáme "paradoxy"? - získala hlubší refrén: Proč věříme (nebo aspoň jednáme, jako bychom věřili), že instruktivní interakce je možná? Myslím, že odpověď je dvojitá: a) naše lineární zkušenost nám to říká takhle a b) nejsme ochotni platit kognitivní a emocionální výlohy, které by si takový posun v našem pohledu na svět od nás vyžadoval.

Zkušenostní platnost instruktivní interakce

Když se zabýváme otázkami povahy paradoxu, objektivity, strukturního determinismu, instruktivní interakce a tak dále, je tu klíčovým momentem nakreslení rozhraní mezi doménou **zkušenosti** a doménou **vysvětlování**. Všechny pojmy - jako paradox, objektivita a tak dále - jsou **reprezentacemi** nebo **vysvětleními** zkušenosti pozorovatelů. V žádném případě však nelze zkušenost nahradit pojmy, reprezentacemi nebo vysvětleními. To jsou nepřekřížující se fenomenální domény, které nelze redukovat jednu na druhou. Nicméně teorie a hypotézy (které osidlují pouze doménu vysvětlování) mohou být empiricky validizovány jen v doméně zkušenosti! Tzn. hypotéza nebo teorie specifikuje (přinejmenším implicitně) operace, které pozorovatel musí provést, aby obdržel (aby zakoušel) empirické potvrzení hypotézy nebo teorie, o kterou jde (viz též Stolzenberg). Tak zkušenost validizuje vysvětlení.

Proč jsme tak vytrvalí ve víře v objektivitu a instruktivní interakci? Myslím že část odpovědi je v tom, že **zakoušíme objektivní svět**. Řečeno jinak náš zážitek světa, jak ho vnímáme, je instruktivní - a takový musí být, protože zkušenost lze prožívat jenom instruktivně.

Zkušenost je zásadně (constitutivně) instruktivní či lineární. Když mě někdo uhodí kamenem, můj zážitek je takový, že jeden aspekt mého zážitku - kámen - unilaterálně (instruktivně) způsobil jiný aspekt mého zážitku - mou bolest⁶. Podobně, jestliže já hodím kámen přes ulici, můj zážitek je takový, že můj hod (který je jedním aspektem mého zážitku) zapříčiňuje let kamene přes ulici (jiný aspekt mého zážitku). V doméně vysvětlování však budu trvat na tom, že tyto události nebyly

příklady instruktivní interakce nebo lineární kauzality, nýbrž že šlo o strukturou determinované interakce mezi mým tělem, kamenem, zemským gravitačním polem a tak dále. Tak třebaže nezbytně prožíváme události instruktivně, používání pojmu instruktivní interakce (nebo lineární kauzalita) k tomu, abychom vysvětlili tytéž události, není adekvátní.

Naše lineární (instruktivní) prožívání objektivního světa je nicméně a samozřejmě naprosto přiměřené pro naši existenci jakožto živých tvorů. Tzn. tato instruktivní zkušenost je jedinou zkušeností, kterou máme; dovojuje nám žít, fungovat a dělat všechny ty věci, které děláme. Jenom když se používá v doméně vysvětlování, je naše instruktivní zkušenost nepřiměřená (v doméně vysvětlování). Leč naše instruktivní zkušenost objektivního světa je absolutně účinná. Jako důsledek toho často mateme domény používáním naší působivé instruktivní zkušenosti k tomu, abychom charakterizovali nebo vysvětlovali svět, který vnímáme. Jenomže kdykoli to uděláme, 1) uvěříme v nezávislou realitu, 2) což nás povede k tomu, abychom věřili v podivné představy o komunikaci, rezistenci, homeostáze a objektivní patologii; a 3) vrhneme se do zápasu se stále spletitější řadou vysvětlění, která se pokoušejí (neúspěšně) vysvětlit ony podivné objektivní představy o komunikaci, rezistenci, homeostáze a tak dále.

Co by nás to stálo, kdybychom se vzdali víry v objektivitu

Emocionální výdaje za vzdání naší víry v objektivitu (a tudíž i naše "paradoxy") obnášejí ztrátu z jistoty a nutnost přijmout odpovědnost ze "ten" (náš vlastní) svět. Jestliže se přihlásíme k strukturálnímu determinismu, pak musíme přijmout, že objektivita je nemožná. Udělali-li bychom to, nemohli bychom si už dál být jistí; nemohli bychom pak už tvrdit, že víme, jak svět opravdu je. Jako kompenzaci za tuto ztrátu jistoty a nutnost přijmout odpovědnost za "ten" (náš vlastní) svět. Jestliže se přihlásíme k strukturálnímu determinismu, pak musíme přijmout, že objektivita je nemožná. Udělali-li bychom to, nemohli bychom si už dál být jistí; nemohli bychom pak už dál tvrdit, že víme, jak svět opravdu je. Jako kompenzaci za tuto ztrátu jistoty bychom dostali tíživý dárek: věděli bychom, že jsme odpovědní za své vlastní vjemy a reakce. Jsme odpovědní za své vjemy a reakce, protože *my* - nepředpokládaný objektivní svět - jsme je vytvořili. Už bychom nemohli nadále prohlašovat, že objektivní okolnosti nás instruovaly, abychom se chovali takhle: "Naše útulné pohodlné zařízení na přepisování viny druhým nebo okolnostem bychom pak už neměli po ruce, abychom po něm kdykoli sáhli."⁷

Kognitivních výdajů za uchopení strukturálního determinismu jsou myriády, ale dají se shrnout do fráze: Zpochybňuje se náš pohled na svět. Už bychom nikdy neviděli rezistenci, homeostázu, paradox a patologii tímž starým způsobem. Neměli bychom už jistotu ohledně toho, co fixovat (tzn. patologii) v terapii a nemohli bychom dál používat rezistenci a homeostázu, abychom vysvětlili, proč se nám někdy nedaří vyvolat změnu. Normalizovali bychom naše paradoxy. Vyžadovalo by se po nás, abychom znovu seriózně promysleli podstatu informací, komunikace a dokonce své existence na této planetě. Lidská situace by se nutně stala námětem přehodnocování. A, a to je nejdůležitější ze všeho, přišlo by se na to, že konsensus je fundamentální aspekt existence, a nejen pouze smluvní záležitost, sociální fenomén.

Závěrečná poznámka

Čtenáře může ale nemusí přesvědčit moje teze o tom, že říkáme určitým intervencím "paradoxní", poněvadž chováme v mysli mlčenlivě přítomnou víru v objektivitu (tzn. instruktivní

interakci). Ať to čte kdokoli, já doufám, že aspoň jsem čtenáře nakazil svou otázkou: "Proč jim pořád ještě říkáme "paradoxy"? Myslím, že jsme sami sobě dlužni tuto odpověď.

POZNÁMKY

- (1) Paradox a jeho miniteorie jsou pravděpodobně dobrým příkladem toho, co Bateson nazval "nedokonale definovanými vysvětlovacími pojmy" ("imperfectly defined explanatory notions"). Bateson tvrdil, že behaviorální vědy byly enormně spoutané svou tendencí k tvoření "nedokonale definovaných vysvětlovacích pojmů" (jako jsou například ego, inteligence, dospělost, lokalizace kontroly, introverze a tak dále), z nichž každý má svou vlastní teoretickou soustavu a výzkum, jenže jsou **minimálně vzájemně navzájem jeden k druhému**. Jako takový se terapeutický paradox může stát přesněji definovaným jen tak, že bude uveden adekvátně do vztahu k obecnější a zevrubnější teorii.
- (2) Toto tvrzení není úplně přesné. Vzrůstající počet nekonvenčních terapeutů se začíná vyhýbat slovu "paradox". Myslím, že tito terapeuti vytvářejí první výběžek pro posun paradigmatu, který v současné době probíhá v několika oborech.
- (3) Ve své poslední knize Bateson upravil svůj pojem "uspávacího principu" a užil ho jako nálepku pro ony explance, které věří v možnost lineární, unilaterální nebo instruktivní interakce.
- (4) Von Glasersfeld píše o těch, kdo neberou vážnost problému s objektivitou, jako o "triviálních konstruktivistech". Triviální konstruktivisté připouštějí, že naše vjemy a vědomosti o světě nemohou být objektivní, ale - neboť nedovedou vzít vážně problém s objektivitou - dále se pokoušejí odhalit "objektivní pravdu" o reálném světě (o kterém věří, že je), který existuje nezávisle na jakémkoli pozorovateli. Naopak radikální konstruktivisté tvrdí, že nedává žádný smysl mluvit o jakékoli realitě mimo operace pozorovatele. Von Glasersfeld a Stolzenberg poskytují mimořádně jasné úvahy o tomto pohledu na realitu. Maturana však říká, že on není konstruktivista, a to z následujících důvodů: a) tvrdí, že pozorovatel uvažuje o kognici tak, že se odehrává v živém systému, vždy, když bere chování systému za adekvátní chování v doméně, kterou specifikuje; b) že v každém momentě evokujeme svět, který evokujeme v sociálních doménách jako jediný, který můžeme evokovat, a že všechny alternativní světy existují pouze v našich popisech; a c) že jeho vysvětlování kognice není model - což je to, co von Glasersfeld považuje za radikální konstruktivismus - nýbrž ontologické vysvětlení.
- (5) Dalo by se argumentovat tak, že lékaři ve skutečnosti nevěří, že amfetaminy jsou objektivně stimulující. Tzn. možná, že vyvolávají jako reakci hyperaktivního dítěte na metamfetamin "paradoxní odpověď" jenom proto, že reakce se liší od typické nebo očekávané. Je možná pravda, že taková reakce není to, co by člověk čekal od amfetaminu, ale výraz "stimulancium" jasně vyjevuje, že jsme objektivizovali a učinili unilaterální předpokládanou stimulující schopnost "stimulancia". Navíc - a to je důležitější - užití výrazu "stimulancium" odhaluje náš způsob zacházení s každodenním, očekávatelným světem: **Navykle redukuje vztahové interakce každodenních situací (např. interakci amfetaminu s organismem) na aktivitu lineárních činitelů ("stimulancí") působících na pasivní příjemce**. Takové redukce mohou skutečně představovat těsnopisnou výhodu, ale návyk na tyto redukce nás opakovaně vede k tomu, že hovoříme a jednáme, jako by instruktivní interakce byla možná, a vytváří "paradox", kdykoli očekávaná, instruktivní interakce nenastane.
- (6) Tvrzení, že zkušenost je zásadně lineární nebo instruktivní, zůstává platné, i když lze ukázat, že a) příčinnost je vývojovou konstrukcí dítěte (jak tvrdil Piaget) a b) příčinnost nelze nikdy logicky ospravedlnit sekvencí zkušeností, která nás vede k tomu, že vytváříme kauzální předpoklady **post hoc ergo propter hoc** (jak tvrdil Hume). Piaget i Hume psali o vysvětlování, ne o zkušenosti.

(7) Podle mých vědomostí takovou etiku odpovědnosti poprvé představil na konferenci o kognici v Chicagu v březnu 1969 Maturana. Od té doby tuto etiku artikulovali von Foerster, von Glasersfeld, Varela, Watzlawick a další.

Přeložil PhDr. Petr Adamovský

K tématu feminismu a rodinné terapie (upravený úvod k diskusi na kursu rodinné terapie Ústí n.L. 1990)

Šárka Gjuričová, FN Motol, dětská psych. ambulance

© KONETXT VI-3-90

Feminismus má na současnou kulturu - stále ještě musím říci západní na rozdíl od naší - a na myšlení v řadě vědeckých oborů zcela zásadní vliv, v historii, sociologii, vývojové psychologii, lingvistice, v psychoanalýze. Jeho primární snahou je velmi jednoduše řečeno zahrnout do všech výpovědí o lidské zkušenosti také zkušenost ženskou, nebrat žádné poznání za nepochybné, ale vždy znovu si klást tutéž otázku: je zde místo pro mužskou a ženskou zkušenost, anebo je zde muž mírou ženy? Toto poměřování anebo určování pravdivostní hodnoty tvrzení považuje Virginia Goldnerová za nejvýznamnější přínos ženských skupin. Když se ženy začaly setkávat a porovnávat si svoje zkušenosti a dojmy, začaly si uvědomovat, že byly kulturou ochuzeny o svou subjektivitu. Očekávalo se od nich, že budou sexuální objekty pro muže a že budou usnadňovat život všem v rodině.

Toto subjektivní poznávání žen, že byly ze světa vynechány, vedlo postupně k překvapivému náhledu: dichotomie na mužskou a ženskou sociální sféru nejen u obou pohlaví omezuje jejich svobodu, ale gender - tady nám opravdu chybí ekvivalent v češtině - jako základní kategorie také určuje, co je možné poznat.

Tento vlastně historický objev přiměl ženy k tomu, aby koncipovaly původní feministický projekt odlišně. Nešlo tu už o požadavek rovné příležitosti ke vstupu do mužského světa, ale vedlo k otázce, jak by asi vypadal svět, kdyby v jeho utváření měly ženy stejnou moc. To znamená, že gender nelze chápat jen jako bariéru, kterou je třeba překonat, protože je jako taková metafyzickou kategorií, centrálním organizačním principem poznání a kultury.

Tento paradigmatický posun pohledu na problém vedl feministky angažované v oblasti vědy k formulování teorie o tom, že stejně jako existuje mužská a ženská sociální sféra, existuje také mužské a ženské poznávání (gendering of knowledge). Objevují se nové a nové práce, které rozpracovávají názor, že existuje mužské a ženské myšlení a že různé způsoby myšlení vytvářejí různé druhy poznání a tedy také mužský a ženský způsob konstruování sociální reality. Známa a významná je v této oblasti práce Carrol Gilliganové: *In a different voice* z r. 1982. Mnozí o ní slyšeli hovořit velmi pěkně Helenu Klímovou, m.j. v referátu publikovaném v Kontextu 1-1990.

- * Termín "gender" se dostal do angličtiny oklikou přes francouzštinu - genre, gendre - z latinského gener, genus, což značí rod, rasa, druh gramat. rod. Podle Webstera znamená "gender" kromě pohlaví (sex) také podtřídu v rámci gramat. třídy jazyka, jež je zčásti umělá, ale zčásti se opírá o rozpoznatelné vlastnosti (jako je tvar, soc. třída, způsob existence, či pohlaví). Jak rozumět tomu, že si slovo gender hledá v češtině obtížně ekvivalent? Anebo je to jen můj dojem, že je pojem pohlaví příliš svázán s biologií, zatímco výraz rod patří na stránky učebnice gramatiky? Napadá mě, že tomu možná tak vždy nebylo. Možná, že tu jde o výraz reálné situace ochuzení pojmu muž a žena o podstatné významové dimenze.

Gilliganová navazuje na pozoruhodnou práci Baker-Millerové: *Towards a New Psychology of women* z roku 1979. Obě ženy pracují na Harvardově universitě.

Millerová považuje za východisko ženského vývoje skutečnost, že ženy žijí, tvoří a vyvíjejí se v kontextu vztahu přílnutí a propojenosti s ostatními lidmi a že ženský pocit vlastního já je velice silně organizován kolem tvorby a udržení lidských svazků. Mnoho žen pak prožívá ohrožení v této oblasti nejen jako ztrátu vztahu, ale jako cosi, co se blíží ztrátě sebe samé. Odkud se tato orientace bere? Soudí se (Chodorowová 1985), že to je tím, že holčička si uchovává kontinuitu vztahu vůči matce, tedy tvoří a udržuje svou femininní identitu ztotožněním s matkou, kdežto pro chlapečka znamená identifikace s maskulinitou separací od matky. Z toho pak podle této úvahy vyplývá, že maskulinní identita je ohrožena intimitou, zatímco ženská femininní identita je ohrožena separací. Muži mívají problém se vztahy a ženy mají sklon mít problém s individuací.

Gilliganová sleduje působení nezávislosti mužů a vztažnosti (relatedness) žen na jejich sebepojetí a vztahy v souvislosti s řešením různých situací morálních konfliktů. Pro muže znamená bezpečí být sám a mít jasně určené hierarchické hranice, které udržují agresivitu v mezích, pro ženy znamená bezpečí udržet propojenost, vytvořením podpůrného přediva vztahu, které zajišťují zodpovědnost a péči.

Gilliganová říká: "Naléhavým požadavkem výzkumu vývojové psychologie je tedy vyjádřit vlastními termíny žen zkušenost jejich dospělého života. Moje vlastní práce v této oblasti ukazuje, že zahrnutí ženské zkušenosti vnáší do vývojového chápání nový pohled na vztahy, který mění základní konstrukty interpretace."

Pojetí identity se rozšiřuje tak, aby obsáhlo zkušenost vzájemného propojení. Podobně se rozšiřuje oblast morálky - tím, že se do ní zahrne zodpovědnost a péče o druhé lidi ve vztazích"... a dále: "Můj výzkum ukazuje, že muži a ženy možná hovoří různými jazyky, o nichž předpokládají, že jsou stejné, užívají podobných slov k vyjádření odlišných zkušeností Já i zkušeností sociálních vztahů".

Dlouhá staletí jsme naslouchali hlasům mužů a teoriím vývoje, které byly poučeny jejich zkušeností, teprve mnohem později jsme si povšimli nejen mlčení žen, ale i obtíže slyšet, co sdělují, když hovoří. V odlišném hlasu žen je pravda o etické péči, svazek mezi vztahem a zodpovědností a objev původu agrese v nepropojenosti. To, že se nedaří vidět rozdílné reality ženských životů a slyšet rozdílnosti v jejich hlasech, vyplývá zčásti z přesvědčení, že existuje pouze jediný modus sociální zkušenosti a interpretace.

Tím, že se zde namísto toho kladou dva odlišné mody, dospíváme ke komplexnějšímu podání lidské zkušenosti, která vidí pravdu separace a přílnutí v životech žen a mužů a která rozpoznává, jak jsou tyto pravdy neseny odlišnými mody jazyka a myšlení". Carol Gilliganová byla a je obdivována i kritizována. Její kritikové jí vytýkají, že příliš zdůrazňuje a tím upevňuje ženskou jinakost.

Je překvapivé, že oblast rodinné terapie zůstala vlivem feminismu nedotčena poměrně dlouho. Goldnerová má dojem, že feministické tvrzení, že moc v rodině je sociálně strukturována podle pohlaví, uráželo systemickou estetiku. Myšlenka, že práce a utrpení by nemusely být stejným dílem rozděleny mezi muže a ženy by zjevně komplikovala cirkulární předpoklad, že jsou členové rodiny zapojeni do rovnovážné hry, kde kdokoli může hrát jakoukoli roli v zájmu udržení systému. Z feministického hlediska znamená cirkularita více či méně skryté obviňování oběti a racionalizaci statu quo. Nejvíce kritizovaným příkladem systemického pojetí byla oblast násilí v rodině. Pojem násilí totiž je vskutku lineární pojem, který v nás vyvolává dichotomickou představu oběť a viník. Je obtížné hovořit o něm ze systémového hlediska. Říká se (Paul Dell, 1989), že nemožnost oslovit toto téma podmínil Bateson svým výrokem, že je moc lineární epistemologicky nesprávná idea, že jde o omyl myšlení. Tento výrok pak bývá často chápán jako epistemologická diskvalifikace násilí.

Je pravda, že systémoví terapeuti někdy nevěděli, jak o násilí mluvit. Výroky jako "bitá či týraná žena si o to říká" se v subtilnější podobě objevovaly nejen v literatuře, ale ovlivňují někdy i naše pohledy na problematiku násilí.

Když tedy rodinná terapie začala brát feminismus na vědomí, rovnou se dostal tento myšlenkový proud do ohniska zájmu. Jedna významná feministka si nedávno posteskla, že dnes je každý feministou a že cenou za toto přijetí může být kooptace.

Dokonce i Salvador Minuchin uznává, že v případě rodin neplatí systémová metafora úplně a přiznává přínos feministek. Říká: "V ekologickém dění v prérii je podstatná rovnováha mezi jeleny, vlky a trávou. Více vlků zabije více jelenů, ale ohrozí i přežití vlků, méně trávy ohrozí počet jelenů a následně pak počet vlků. Nikdo nemůže dělat etická prohlášení o vlcích nebo o trávě. Vlcí nejsou pachatelé ani nejsou jeleni obětmi".

"Pokud ale přejdeme k rodinám, etické pojmy se prolínají se systémovou gramatikou. V rodinné terapii to vlastně byla feministická skupina, která zpochybnila isomorfismus modelů, jež zatemňovaly morální hlediska a podporovaly kulturou daný status quo."

Ale na závěr tento mužný terapeut přece jen dodá, že on na ženské rady nečekal. Říká: "Síla teorií je však taková, že jsme byli schopni udržet si: správnou praxi a nezkaženou teorii tím, že jsme se separovali prostřednictvím jazyka.

Čtveřice významných feministických rodinných terapeutek - Marianne Walters, Betty Carter, Peggy Papp a Olga Silverstein v r. 1988 píše, že by si to podruhé rozmyslely, zdali se dát na cestu kritiky teorie rodiny a rodinné terapie, kdyby věděly, jaké množství zloby a osobní kritiky je čeká od kolegů. Ale protože to nevěděly, začaly zkoumat předpoklady, na nichž je tvořen model americké rodiny, o němž říkají, že je to patriarchální model.

Organizace americké rodiny vychází z principu komplementarity, kde role mužů je instrumentální (vydělává práci peníze), a role ženy je emocionální - mají na starosti péči o citové potřeby členů rodiny a výchovu dětí. Můžeme si povšimnout, že východiskem je v podstatě Parsonsův model, který vznikl v padesátých letech. Autorky však dodávají, že organizace moci je založena na mužské hierarchii.

Všimněme si, že o separátních sférách mužů a žen hovořila také Gilliganová. Ta ale nevidí komplementaritu jako nutně hierarchickou.

Papp a spol. ve svém modelu navrhuje symetrický model rodiny, kde obě pohlaví by se angažovala v instrumentálních i expresivních úkolech, ve výdělečné práci a péči o druhé. Tento model odráží egalitářský přístup k moci mezi mužem a ženou a demokratický přístup, založený na konsensu, pokud jde o vedení dětí.

Vztah muže a ženy by charakterizovala ideálně vzájemná závislost, a dospělost jako autonomie s propojeností. Na rozdíl od Gilliganové tu jde o jakýsi pohlavně neutrální či nepolarizovaný model, zajímavější je ale spíše způsob, jak autorky uvažují o základních termínech v rodinné terapii.

Především se zaměřují na to, jak jsou intervence, kterých rodinní terapeuti používají, vytvářeny v kontextu patriarchálních názorů na roli ženy a roli muže a na organizaci rodiny. Už základní pojmy základních systémů rodinné terapie jsou tímto způsobem ovlivněny.

Pojem **splývání**, fúze či propletení, enmeshment a pojem **distančování** jsou vlastně dvě strany téže mince.

Feministický názor na pojetí splývání a reaktivního distancování, k němuž dochází u partnerských dvojic a v rodinných vztazích vůbec konstatuje, že role, které se tradičně připisují každému pohlaví, tradičně zabarvují způsob, jak každé pohlaví projevuje "nezralost". Takže je to často žena, která projevuje symptomy závislosti: snaží se získat pochvalu, vyhýbá se konfliktu, snaží se usmířovat, příliš se spoléhá na ostatní lidi a chová se nekompetentně.

Muži projevují přesně stejný stupeň nezralosti odlišným způsobem: emoční izolací, nepřístupností, zdánlivou indierencí, stahováním se, zakrýváním před ostatními lidmi a strachem z vulnerability. Pokud se tyto soubory symptomu objevují u opačného pohlaví (t.j. závislost u mužů a distancované chování u žen), je to terapeutem dvojnásobně patologizováno.

Způsobů, jak je pojmů splyvání či splynutí v praxi rodinné terapie zneužíváno, je celá řada, ale jeden je zvláště důležitý.

Splynutí je chápáno tak, jakoby se týkalo pouze blízkých vztahů v rodině, které nutně zahrnují ženy, zatímco funkce distancovaného muže je ignorována anebo přehlížena. V důsledku toho pak pojem "blízký" a "nadměrně blízký" bývají používány tak, že vlastně diskreditují skutečnou intimitu a pozitivní vztah matek a dětí. Jakoby náš žargon uměl nacházet snáz slova, která označují emoční zapletení anebo negativní vztahy.

Ženám je v manželství a ve výchově dětí přisouzena centrální úloha a tak jsou to obvykle ženy, kdo "vytahují" důležité emoční problémy a otázky v rodině. V terapii se ale stává, že místo aby terapeuti uznali zájem a starost žen, spíše je mají tendenci označkovat automaticky jako nadměrně starostlivé anebo příliš emočně naléhavé. Jako by bylo problémem to, že se problém vyjadřuje, anebo bylo problémem, jak se vyjadřuje. Terapeut takto ovšem znehodnocuje aktivní a propojující roli žen v rodinách. Terapeuti mají také sklon soustřeďovat se nejprve na tu část problému, která se přímo týká manželky či matky, protože žena toleruje, jestliže je obviněna anebo je na ni kladena zodpovědnost.

Takže předem je negativní pohled na vztahy, které jsou vnímány jako propletené. Terapeut také nadbíhá distancovanému muži a snaží se ho usmířovat, takže vzniká dojem, že manželka či matka má vlastně vinu za dysfunkční vztah, anebo že jen ona je zodpovědná za navození změny. Tento posun je považován za neutrální zásadu dobré praxe a odráží se v různých zásadách:

1. V terapii nepronásledovat toho, kdo se distancuje
2. Intervence má být cílena vždy na nadměrně fungujícího nebo reagujícího
3. Propletený vztah se musí nejprve uvolnit a potom teprve se může distancující vrátit zpátky.
4. Začněte u toho, kdo je nejvíce ochoten se změnit.

Taková didaktická hesla ignorují anebo popírají skutečnost, že termíny jako je "distancující se či vzdálený", "nadměrně angažovaný", "propletený" a podobně, se téměř vždy týkají osob určitého a také očekávatelného pohlaví, které provádějí sociálně přidělené úkoly. Nejde tedy přísně vzato o neutrální výrazy, které by popisovaly dysfunkční pozice.

Tato terminologie má totiž vztah ke klinickému předpokladu, že pokud se manželka či matka stáhnou zpátky anebo to nechají být, distancující se přesune do centra. To vlastně znamená, že angažující se partner vlastně zamezuje či brání tomu vzdálenému a vlastně tak má vinu za problémy v rodině. Ve skutečnost se ten vzdálený partner nepřesune do centra automaticky a potřebuje k tomuto přesunu obvykle pomoc.

A angažovaný partner (obvykle je to žena) má docela pravdu, když se obává vzduchoprázdna, pokud by se "stáhla" a "nechala to být".

Takové praktické techniky rovněž nerespektují muže, protože napovídají, že muži nedokážou být k dispozici pro emoční angažovanost v terapii nebo v rodině, a nesmějí být zatěžováni či konfrontováni, protože by utekli nebo se zhroutili.

A především je třeba si uvědomit, že ačkoli tyto techniky byly vytvořeny, protože fungují, celkově fungují tak, že napravují nerovnovážený systém k předchozí patriarchální rovnováze, se starými hierarchiemi a bariérami.

Tedy vlastně problémem nejsou tyto techniky, ale zastaralé a sexistické paradigma rodiny, ke které se vztahují.

Reciprocita

Pojem reciprocitity říká, že každý, kdo je angažován v problému, se podílí na udržení tohoto problému a to posilováním chování ostatních osob. Jako příklady bývají uváděny otravující matky a flákající se děti, nebo násilnický bijící manžel a bitá žena.

Feministická kritika říká, že toto pojetí nebere v úvahu, že mít podíl neznarnená totéž jako mít rovný podíl. Dá se koneckonců říci, že dvouměsíční dítě mělo podíl na tom, že bylo týráno, protože křičelo. K týrání by nedošlo, kdyby nekřičelo anebo tu nebylo. Je ale zřejmé, že podíl, který sehrálo dítě a zneužívající rodič nejsou rovnoměrné. Dítě není zodpovědné za týrání, nemá stejnou míru moci či zodpovědnosti anebo tutéž možnost měnit cyklus chování. Ale nemá je ani ve stejné míře bitá žena, nebo oběť incestu, nebo zkrátka každý, kdo je přemožen někým větším, silnějším, starším, anebo také někým s vlivnějším postavením.

Matky, které otravují, a manželé, kteří týrají, mají málo společného, pokud neuvažujeme v rámci myšlenkového systému, v němž všechny interpersonální reakce mají pro nás stejnou váhu. Ale i jen tím, že klademe dvě uvedené situace vedle sebe, a to se v literatuře rodinné terapie stává, jakékoli klinické hodnocení se tím zatemňuje. Reciprocita je užitečný pojmový nástroj, ale je to i nástroj, který dokáže naše myšlení formovat tak, že klinicky bereme každé chování nejen jako podobně utvářené, ale také, jakoby každé chování mělo význam stejného řádu. Terapeutovo dotazování, které je údajně neutrální, pak často implikuje jednostrannou zodpovědnost nebo vinu: "Co děláte, abyste manžela rozzlobila?" nebo "Jak pomáháte vašemu manželovi v pití?"

Komplementarita

Rovnováha je vlastností systému. Vyjadřuje požadavek, aby byly jednotlivé role, chování a emoce, které v rámci systému existují, v dynamické rovnováze. Rovnovážný systém obsahuje často polarizované role, jako je hodné dítě - zlobivé dítě, unikající člen - pronásledující člen.

Feministická perspektiva ale považuje polarizaci za špatný nástroj k tomu, aby bylo dosaženo rovnováhy. Polarizované role totiž odrážejí prioritu rovnovážného systému nad potřebami jedinců, kteří v něm fungují. Soudí, že potenciálně více stimuluje pro každého jedince v rámci systému je dosáhnout vnitřní rovnováhy. Komplementarita má co dělat s tím, že interakční řetězce mají induktivní povahu. Jde o to, jak chování jedné osoby navozuje či indukuje chování druhé osoby, které je s tím prvním komplementární, a naopak. Pojem komplementarity se kromě rolí a funkcí týká emočních charakteristik, jako je vzrušený - klidný, těkavý - stabilní, hovorný - mlčenlivý.

Feministky říkají, že potřebu udržet komplementaritu či rovnováhu využíváme jako důvod k tomu, aby byly ženám přisouzeny role, které jsou komplementární s rolmi, které si muži zvolili. Ženy tedy provádějí ty úkony, které muži rádi nedělají a nesoutěží s muži v oblastech, které si muži vybírají jako své domény, zejména výkon, práci apod.

Systémová terapie se snaží o rovnováhu rodinného systému jako jednotky a nehovoří přitom o nestejných možnostech každého jedince ve výběru rolí, a tím vlastně diskriminuje ženy.

Tím, že předstírá, že jsou muži a ženy součástkami systému, brání uvědomit si, že je jejich pozice různá.

Neumožňuje např., abychom si povšimli, že zodpovědnost za to, aby to v rodině a v terapii klapalo, je připisována více ženám nežli mužům a že jsou tzv. komplementární role, úkony a odměny přisuzovány svým mužským a ženským členům podle pohlaví a nerovnoměrně.

Hierarchie

Jde o strukturální pojem, který řadí relativní moc a autoritu jednotlivých členů a subsystému v rodině a naznačuje hranice mezi nimi. Pokud se tento pojem užívá rigidně nebo sexistickým způsobem, pojem hierarchie znevýhodňuje ženy a děti, které pak jsou vždycky na dolní příčce žebříčku autority. Pojetí hierarchie, tak jak ho vyučuje a praktikuje rodinná terapie, nenechává často prostor pro ženský způsob rozhodování způsobem, který je více založen na konsensu, nežli na používání autority (např. vůči dětem) spíše na základě vztahu nežli zjevného využití moci.

Hranice

Pojem hranic předepisuje přiměřené oddělení mezi členy rodiny jednotlivě i mezi generacemi. Zároveň vedou linii kolem nukleární rodiny jako celku. Z tohoto hlediska by dobře organizovaná rodina měla jasně vymezené hranice, které určují "vhodnou či přiměřenou" blízkost či vzdálenost ve vztazích.

Tento pojem je v klinické praxi často zneužíván, protože nebere v úvahu odlišný způsob, jak chápou ženy vztahovost. Tak například pokud začne matka hovořit při terapii za ostatní ve snaze vysvětlit terapeutovi problém, její chování je často chápáno jako intruzivní nebo kontrolující, a může být nějakým způsobem terapeutem omezena. Implikace je, mimo jiné, že matčino mluvení způsobuje, že jsou ostatní zticha a že jde o intruzi do jejich prostoru. Ale naopak zřídka se mlčení definuje jako kontrolující anebo jako vytváření vzduchoprázdna, které se matka snaží vyplnit.

Trojúhelníky

Na rozdíl od trojice, která může být funkční skupinou, bývá trojúhelník obvykle používán k popisu dysfunkce, jako je "detouring", převedení konfliktu dvojice prostřednictvím třetího člena. Jak dochází ke zvyšování napětí, všichni tři členové se pohybují k sobě a od sebe předvídatelnými pohyby, které mají snížit napětí a umožnit vyhnout se přímému vystavení základnímu konfliktu, který by mohl původní dvojici rozdělit.

Je běžné představovat rodinné emoční vztahy jako trojúhelník, jehož interakce jsou pak předvídatelné. Tento abstraktní způsob uvažování o lidských vztazích má ale úskalí.

Trojúhelníky totiž neobjasňují, jak souvisí chování lidí s tím, jakého jsou pohlaví. Například nenabízejí výklad či vysvětlení proč jsou matky nejčastěji v nadměrně blízkém, či splývavém cípu trojúhelníka a otcové na vzdálené pozici. Navíc popisování emočních problémů pouze v termínech trojúhelníku definuje problémy jakožto problémy uvnitř vlastního rodinného systému a přehlídá jejich přímé spojení s většími sociálními systémy.

Tak například trojúhelník, který staví manžela do distancované pozice a jeho matku a ženu do konfliktního, nadměrně blízkého cípu, by vyžadoval konvenční intervenci, kterou by se manželka posunula blíže ke svému manželovi a manžel by měl na starost stanovit hranice vzhledem ke své matce. Pokud terapeut chápe tento trojúhelník jako případ kontrolující a nadměrně zodpovědné manželky, která bojuje s matkou svého manžela o primát, anebo jako případ matky, která nedokáže dát synovi volnost, anebo obojí, nebudou intervence patrně takové, aby uchovaly sebeúctu manželky anebo její tchyně.

Feministický terapeut či terapeutka může vidět tento trojúhelník jako případ dvou žen, které se srážejí při snaze starat se o rodinu a setkávají se s mužovým distancováním. Intervence budou pak vedeny tak, aby otevřeně respektovaly názhledy obou žen na jejich role, a pak by se snažily více zapojit muže ve vztahu ke každé z nich.

Funkce symptomu

Podle systémové teorie má každé chování v rodině, včetně symptomu, stabilizující funkci, tj. udržují ty sestavy personálních interakcí, které vytvářejí rovnováhu. Symptom je pak nahlížen jako nutný prostředek k regulování většího systému.

Toto pojetí je podle feministek prosté hodnotového hlediska, je bezpohlavní a egalitářské. Vytýkají mu zejména, že nebere na vědomí širší sociální a kulturní kontext, v němž se terapie odehrává.

Feministické hledisko na funkci symptomu při stabilizování systému by uvažovalo, jaký dopad bude mít intervence pro obě pohlaví.

Tyto a další postřehy se pak staly základem revize a adaptace konvenčního systemického přístupu, který by bral "gender" do úvahy a chápal jej jako organizující princip.

Formuluji pak určitá vodítka pro terapeutickou praxi:

1. Objevit "gender message" a sociální konstrukce, které podmiňují chování a ženské a mužské role.
2. Vzít v úvahu, že ženy byly socializovány tak, aby převzaly primární zodpovědnost za rodinné vztahy. Toto očekávání, anebo přímo požadavek, nemusí být nutně zjevné. Když ale vyhovuje tomuto očekávání, může to být chápáno jako potřeba sloužit nebo kontrolovat, anebo mít ústřední postavení v rodině. V tomto smyslu pak - pokud se věci nevyvíjejí dobře - se bude snažit dělat vše tím více "správně" a přijme vinu za cokoli, co se nedaří.
3. Uvědomit si reálná ekonomická omezení žen a sociálně přidělený stud, které vždy hrají roli v tom, jak žena uvažuje a jedná. Setrvávání s manželem, který ženu týrá, jako důsledek toho, že nemá ekonomicky jinou volbu, je asi typičtější pro jiné kultury, ale i u nás existuje. Ale popírání toho, že žena ví o incestu v rodině, protože se hanbí za důsledky odhalení pro svou osobu a pro rodinu jsou častou skutečností. Stejně tak lze chápat utajení znásilnění ze strachu před zveřejněním.
4. Uvědomit si sexistické myšlení, které omezuje možnost žen řídit si své vlastní životy. Sexistické myšlení je všudypřítomné v rodinách i v rodinné terapii a projevuje se např. myšlenkami jako: představa, že žena potřebuje muže, aby ji podporoval, vedl a potvrzoval, představa, že jsou ženy nelogické a příliš emocionální a že je kompetentní a cílevědomé chování neatraktivní a nefemininní.
5. Uvědomit si rozpory a konflikty plození a výchovy dětí. Primární zodpovědnost za výchovu dětí je připisována ženě a jakákoli jiná aktivita s touto zodpovědností znamená konflikt.
6. Uvědomit si, jak jsou ženy v současných rodinách rozdělovány, když se snaží získat moc prostřednictvím vztahu k muži.
7. Rozpoznat, že žádná intervence není "gender free" a každá intervence bude mít odlišný a speciální význam pro každé pohlaví.

Tento kusý příspěvek chtěl obrátit pozornost k myšlenkovému hnutí, jemuž je u nás věnováno doposud dosti málo zájmu. Feminismus není už na západě považován v odborných kruzích jen za provokující, či inspirující, ale mnozí mu dokonce přiznávají zásadní vliv na lidskou kulturu tohoto století.

Jeho ohlasy či souzvuky - to není důležité - můžeme zaslechnout nejen v kontextu kritiky násilí vůči dětem ve světě, kde mají někteří lidé větší práva nežli jiní a obhajují je užíváním donucování, ale také v kritice terapeutického modelu, kde je terapeut v hierarchicky nadřazené pozici - tak např. na konferenci v Cardiffu 1990 jej spatřovala Lynn Hoffmanová ve využívání jednocestného zrcadla a Gianfranco Cecchin hovořil o maskulinním modelu rodinné terapie.

Myslím, že zde jde o příbuznost s tou částí feministického hnutí, které tematizuje a problematizuje existenci mocenské diference mužů a žen a hovoří o směřování k rovnosti.

U jiné části spektra literatury inspirované či nějak spřízněné s feminismem je téma odlišnosti světa mužů a jejich odlišné konstrukce sociální reality. Nabízí zahrnout do lidské zkušenosti více ženské zkušenosti anebo - také ženskou zkušenost. Toto téma by bylo patrně blízké Heleně Klímové. Navozuje ideu komplementarity jako vnitřní vzájemné adaptace.

Domnívám se, že hodnotu obohacení lidské zkušenosti o subjektivní výpovědi žen lze sotva zpochybnit. Rodinné terapii se vrací nazpět na místo neutrálních částí systému muži a ženy s jejich historiemi dvou polovin lidského rodu. Těm, kteří se příliš šťastně ztratili v kolotání systému, se vrací i připomínka oprávněnosti etického uvažování, které může být i lineární.

Způsob, jak vstoupíme s tímto tématem do dialogu - jako terapeuti a jako lidé - bude nutně odrážet naši odlišnou zkušenost minulých desetiletí. Bylo by škoda, kdyby nám nezapnul způsob, jakým hovořila o životech žen sociální politika minulého režimu, uzavřel svobodnou cestu studia.

VI. Poslední stránka

Budoucí úkaz

Bledé nebe nad světem, jenž zmírání starobou, jako by snad chtělo odplynouti s oblaky: zbytky opotřebovaného nachu západů pohasínají v řece, spí na obzoru zatopeném paprsky a vodou. Stromy se nudí a pod jejich zběleným listovím (spíše prachem času nežli prachem cest) zvedá se plátěná bouda Ukazovatele Minulých Věcí: mnohá pouliční svítilna očekává soumraku a oživuje obličej nešťastného zástupu, přemoženého nesmrtelnou nemocí a hříchem věků, mužů po boku jejich vyzábých spoluvnic, těhotných bledými plody, s nimiž zahyne země. V neklidném tichu všech očí, vzývajících ta v dále slunce, které potápí se pod vodu se zoufalstvím výkřiku, hle, prosté lákadlo obecnosti: "Žádný vývěstní štít nenahradí vám divadla uvnitř, neboť není teď malíře schopného, by podal i jen jeho ubohý stín. Přináším živoucí (a svrchovanou vědou po věky uchovanou) bývalou Ženu. Jakási svérázná a nelíččená šílenost, zlaté zanícení, nevím vlastně co! které zove křtící, ovíví se půvabně jako látky kolem obličej, jež ozařuje krvavá nahota jejich rtů. Místo zbytečného šatu má tělo; a oči podobné drahokamům! nevyrovnej se pohledu, jež skýtá její šťastné maso: od prsů zdvižených, jako by byly plny nepomíjejícího mléka, s bradavkami k nebi, až k hladkým nohám, uchovávajícím sůl pramoře". Vzpomínajíce svých ubohých manželek, holohlavých, chorobných a ohyzdných, muži se tísní; i zádumčivé ženy ze zvědavosti chtějí viděti.

Až všichni prohlédnou si ušlechtilé stvoření, stopu doby jakési již kleté, pohlédnou na sebe, jedni lhostejní, neboť nebudou míti síly, by pochopili, však druzí rozbolestnění a s brvami zvlhlými od odříkavých slz; zatím co básníci oněch dob, cítíce, jak jejich vyhaslé oči znovu se rozzařují, vydají se na cestu ke svému světlu, s mozkiem na chvíli opojeným nejasnou slávou, prochvívání Rytmem a v zapomenutí, že žijí v době, která přežila krásu.

STÉPHANE MALLARMÉ: Vtipné příběhy (1892)

systemische Studien

Paul F. Dell

Klinische Erkenntnis

Zu den Grundlagen systemischer Therapie

2. durchges. Aufl. 1990, 128 Seiten

Format DIN A 5, br

ISBN 3-8080-0231-X

Bestell-Nr. 4301

DM 28,00

Bradford P. Keeney (Hrsg.)

Konstruieren therapeutischer Wirklichkeiten

Praxis und Theorie systemischer Therapie

1987, 123 Seiten, Format DIN A 5, kt

ISBN 3-8080-0122-4

Bestell-Nr. 4302

DM 28,00

Anna Maria Sorrentino

Behinderung und Rehabilitation

Ein systemischer Kompaß im Bezugsuniversum des behinderten Kindes

Mit einem Vorwort von *Mara Selvini-Palazzoli*

1989, 109 Seiten, Format DIN A 5, kt

ISBN 3-8080-0156-9

Bestell-Nr. 4303

DM 32,00

Luigi Boscolo / Gianfranco Cecchin / Lynn Hoffman / Peggy Penn

Famillientherapie-Systemtherapie Das Mailänder Modell

Theorie, Praxis und Konversationen

Mit einem Vorwort von *Helm Stierlin*

2. durchges. Aufl. 1990, 424 Seiten

Format DIN A 5, gebunden

ISBN 3-8080-0230-1

Bestell-Nr. 4304

DM 52,00

Tom Andersen (Hrsg.)

Das Reflektierende Team

Dialoge und Dialoge über die Dialoge

1990, 180 Seiten, Format DIN A 5, br

ISBN 3-8080-0200-X

Bestell-Nr. 4305

DM 35,00

Terry S. Trepper / Mary Jo Barrett

Inzest und Therapie

Ein systemtherapeutisches Handbuch

Mit einem Vorwort

von *Rosmarie Welter-Enderlin*

1991, ca. 300 Seiten, Format DIN A 5, br

ISBN 3-8080-0239-5

Bestell-Nr. 4306

Subskriptionspreis DM 36,00

ab 1. 6. 1991 DM 44,00

Wilhelm Rotthaus

Stationäre systemische Kinder- und Jugendpsychiatrie

1990, 324 Seiten, Format 16x23 cm,
gebunden

ISBN 3-8080-0218-2

Bestell-Nr. 1457

DM 68,00

Alex Molnar / Barbara Lindquist

Verhaltensprobleme in der Schule

Lösungsstrategien für die Praxis

Ein ökosystemischer Ansatz

1990, 216 Seiten, Format 16x23 cm

ISBN 1-85492-015-4

Bestell-Nr. 8351

DM 36,00

Bitte fordern Sie unser Gesamtverzeichnis an:

verlag modernes lernen - Dortmund

Hohe Straße 39 · P.O.Box 10 05 55 · D - 4600 Dortmund 1 · ☎ (02 31) 12 80 08

FAX (02 31) 12 56 40 · TX (17) 231 329 InterS

Ein Unternehmen der BORGSMANN® - Gruppe